Ż - Z

ZESZYT Nr XIII

Ż - ż

Al. Brückner

S Ł O W N I K
W Y R A Z Ó W E T Y M O L O G I C Z N Y C H
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

P r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

D r u g i p r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45.

Jerozolima, maj 1946.

Brzmienie prasłowiańskie,pochodne,od g przed "jasnemi" (mogę-możesz),albo od zj (mazać-mażę);mieszamy z rz, p.mżonki,żap i i;narzeczowo od 10 wieku,ż (mazurskie zona itp.),ź (zielazo,od 15.wieku;nowsze ogólne źródło zamiast żródło itp.,ździary zamiast żdżary,p.żar).W dawnych pożyczkach zastąpiło dźwięczną sycząca (p.róża,jałmużna,żagiel itd.)

ŻABA, żabka,żabiniec;we złożeniach żabokrzek,Żaboklicz ('krzyk żabi');prasłowo;u wszystkich Słowian tak samo;cerk.žaba;ponieważ prus.gabawo, ,żaba',zupełnie odosobnione,może to i pożyczka z polskiego?;łączą niem.Quappe, ,głowacz,(?).Nazywają żabą i wszelakie ,krosty w pysku końskim',por.rus.žaba, 'krup'.

ŻACHNĄĆ SIĘ. p,żasnąć się.

ŻADAĆ SIĘ,żadzić się,'brzydzić się',częste jeszcze w 17. wieku,np.u Potockiego:"czym się ludzie żadzą","choć się tym żadzi";w psałterzu: "męża zgłobliwego żadać się będzie gospodzin" (żadzić się,w puławskim),"żadający są się sczynili", 'obmierzli',żadanie,żadzenie, ,obrzydzenie', żadliwy,żadny, 'brzydki',nieżadna, 'ładna',.Powtarza się u Łużyczan: žadaś se, ,brzydzić się'. Z pierwotnego gēd-;z wokalizacją a:gad-(jak sēd-:sad-). Lit.gēda, ,wstyd' gēdingas, 'wstydliwy',gēdinti, ,wstydzić',prus.gidan, ,wstyd', negīdings, ,bezwstydny';niem. Kot, ,gnój',z quād, ,zły'.

ŻADEN, dawniej niżaden,niżadny, ,nikt,;tak samo u Czechów,žadný,i u Łużyczan,žadyn, žeden,žany;małoruskie (z polskiego?) nyžaden,žodnyj,žoden, žudnyj (rus.narzeczowe žad-

nyj, ,każdy', stąd lit. żednas); ściągnięte z niżejeden, pod wpływem każdy (?).

ŻAGA, żażka, pisane i żarzka, 'piła', z niem Säge, dawne saga (słowień. żaga); obok zaga, dzaga (por. zufka).

ŻAGIEL, żaglować, ale z e pierwotnem: żeglować (r. 1500), żegluga (jak winduga), żeglarz; z niem. Segel, Segler, Seglung.

ŻAK, ,wór rybacki, sieć' to samo co sak (p.), tylko żak z niem. Sack (ż- z s-, jak zawsze), a sak, sakwa, sakiew(ka) z łac. i romań. saccus, sacco; więc żak, żakować, i o ,plądrowaniu' jak włoskie sacco (por. sacco di Roma 1527 r.); z polskiego małoruskie żak, żakuwaty.

ŻAK, żaczek, żakowski, 'scholar, uczeń': z diakon (bo do szkoły wstępował, kto szedł na księdza), nazwy ,najniższego święcenia': grec. diakonos, a skrócone diakos, 'sługa (kościelny)'; w obu tych postaciach cerk. i rus., u Słowieńców dijaczki jezik, ,łacina', djacziti, ,śpiewać, (węg. diak, Deak); natomiast żak przeszedł do nas przez Czechy od Romanów, jak ż świadczy. Trzecia tegoż słowa postać czes. jahen, z staroniem. jaguno, jachono, o tem samem znaczeniu.

ŻAL, żalić się; żałość, żałośny, żałować. pożałowanie; żałba, 'skarga'; żałoba, żałobny; obżałowany, ,oskarżony'; dziś tylko z ża-, i tylko w jednem znaczeniu. W 15., a nawet i 16. wieku było jeszcze że-: żela, ,żal', ożelać: "wdowiec, gdy żony ożalał", w Ezopie (poprawka z pierwotnego: "ożelał"). W biblji żałować, żałoba, o ,skargach, o skarżeniu przed sądem,: "żałowali są na żydy", "żałując na was", "ać przestana żałob"; żałostny, żałościw (i w psałterzu). Prasłowiańskie; cerk. želěti, želja, ,żal', czes.

żeleti, ,żałować'; cerkiewne żelěti, rus. żełat', ,żądać, pragnąć'; cerk. żal, żałost', żaliti i żałowati, "sużali mi sę", ,zżaliłem się'; rus. żałkij, ,nędzny (żałosny)', czes. żal i żel, żałoba. Ależ to tylko jedna "strona" tego pnia. Drugą objawiają żale i żalniki, ,cmentarze' (już w cerk. żal', grób', żal' jednego rękopisu oddaje drugi grebisztem), por. w Ezopie:" i weszli są miedzy groby, gdzie były zmarłych żałoby", 'pomniki'). a to jest prasłowiańskie, i mimowoli pytamy, czy żal (jak łac. urna) nie nazwany od ,palenia' zmarłych; żale byłyby więc ,palowiska', i żal a żar jedno (oboczność l i r; przecież np. u Łużyczan, żarba, żaroba, to samo co żalba, żałoba). Może jednak żelja, 'żal', istotnie tylko od ,żalu, skargi, bolu', nazwane; por. lit. gelti i gilti, ,boleć', Giltinė, ,śmierć' gėła, ,ból'; prus. golis, ,śmierć', galintwei, ,uśmiercać', gulsenin, ,ból'; lit. gałas, ,zgon', ,koniec' (ale i 'strona': Ziemgoła. Letgoła, : w nazwach miejscowych); niem. quälen, Qual, ,męka', dawne cwelan, 'umierać', quelan, ,boleć'. Z żalem nic nie ma spólnego żałomsza: "obchody zaduszne albo żałomsze", r. 1500, "żałomsze albo pokłady, albo pogrzeby" (tamże), bo to jest niem. Seelmesse, 'msza za dusze' (Seele).

ŻAŁTARZ, ,psałterz'; tak zawsze w psałterzu florjańskim i biblji, ale już w psałterzu puławskim żołtarz, i tak stale w 16. wieku: żołtarz Dawidów (w małym formacie: żołtarzyk, a to odmieniono w 17. i 18. wieku w ołtarzyk, ,książeczka do nabożeństwa'); tak samo ,psalm' w psałterzu florjańskim żalm; jest to niem. Salm, Salter, t. j. Psalm, Psalter (łac. psalterium), z opuszczeniem nagłosowego p-; niemieckiemu s- w nagłosie odpowiada stale czeskie i polskie ż-. Postać psałterz wprowadzono ponownie wedle łac. psalterium, niem. Psalter.

ŻAR, pożar; żarliwy; żarki, a z tego żarski i żarstki ('dzielny', o koniu); żarota, żarliwość, i 'żałość' żartować, ,żałować'; żarzyć się rozżarzać, " węgiel żarny", żarzący się'; żarzotki, 'węgle żarzące'. To wszystko od

od pnia +gěr-: żerzawie; tak jeszcze w obu psałterzach dobrze napisane, przechodzi w 16. wieku w żarzewie, cośmy mylnie w zarzewie odmienili; z wokalizacją o: gor-, p. gorzeć, gorzki, gorzej, górze, gorliwy (= żarliwy), grzać. Prasłowa; cerk. požar, żaratuk i żeratúk, 'żar', żeraw, 'żarzący się', z tego żerawije, 'zarzewie'; tak samo u wszystkich Słowian: rus. żarko, ,gorąco', żarit', żar ptica bajeczna, niby 'feniks' (ale żarawa i żerawika, dla rosliny vaccinium, są nasze żórawiny). Litwa ma tylko słowa od gor- (p. gorzeć); ind. haras-, 'żar'; grec. theros, 'lato', theromai, 'gorę'. Stanko 1472 r. zapisuje dla 'wszy' i 'wszołów' jeszcze i ropichę (od ropy), i żeradę; u innych Słowian žěrada ,żar' (bułg.), rus. żaradok obok żaratok (to samo); od ,ropienia' i żar niedaleki? Złożenie z-żar daje wedle dawnego trybu: żdżar, co znaczy ,las wytrzebiony pożarem' (to samo co Żegań, Zgorzelec, Praga); stąd nasze liczne nazwy miejscowe, Żdżary i Zdziary.

ŻARNA, 'młynek ręczny', żarnowiec, 'kamień w żarnach'; w biblji: "nie przyjmiesz miasto zakłada spodniego i zwirzchniego żarnowa" (kamień z żarn", Leopolita), "złomkiem żarnowowym"; r. 1500: "spodni żarnów", "żarnowy kamień". Prasłowo; cerk. żrny (żrnwi), żrnow, żrnka i żrka; słowień żrniti, ,mleć na żarnach'; serb. żrwań (przestawka; jest i w cerk. żrwna), a z tego żdrmnji; czes. żerna, żernow; lit. girnos, ,żarna', prus. girnoiwis; ind. grāwan-, 'kamień do rozbijania "somy"'; goc. asiluqairnus, 'młyn z osłem' niem. dawne kuerna i curn.

ŻART, żartować, żartobliwy, czes. żert (od nas na całą Ruś i Litwę): z niem Scherz (włos. scherzo, w muzyce); razi nasze -t, bo dolna niemczyzna, coby to t uprawniała, nie zna tego słowa.

ŻASNĄĆ SIĘ, 'ustraszyć się', dziś tylko we "zgrubiałem" żachnąć się; w 15. i 16. wieku stałe, ale pisane mylnie z rz-; w biblji: "się był urzasł słów" ("uląkł", Leopolita), urzawszy się, zrzasszy

się, srzosnąć się, ,ulęknąć się', "są sierca nasza zrzesili", ,zlękli'. Prasłowo; cerk. żasiti, ,straszyć', i żasnąti, ,lękać się', rus. użas, ,strach', obok żach, użachat'sia; czes. žásati, úžas, przeżesiti; lit. gąsti, ,straszyć', iszgąstis, ,strach'; goc. usgeisnan i usgaisjan, ,zlęknąć się'. P. urzasnąć się.

ŻĄĆ, żmę, ,ściskać', częstotliwe żymać, wyżymać, ,wykręcać' (bieliznę), zżymać, ,ściskać' (czoło, ramiona; stąd zżymać się, o ,gniewliwym'); żminda, żmikrupa, o ,skąpym', ale i o ,gderliwym'; cerk. żęti, żĭmą; rus. żat' (ruku, ,ścisnąć rękę'), żmu, żmienja, ,garść', i inne liczne urobienia; u nas z-żać daje: żdżać, żdżymać, w 16. wieku; czes. ž(d)mu. Prasłowo: z wokalizacją o p. gomoły, gomółka; u Litwy tylko z o, ale grec. gemō, ,jestem pełny' gento, ,chwycił', gomos, ,ciężar'.

ŻĄĆ, żnię i żnę; narzeczowo i żnąć (raz tak i w biblji); częstotliwe żynać, por. dożynki, obżynki; żeń, w biblji (z czes?), żniwo, żnieja (stąd Żnin, dawniej Żniein), żeniec, żynca r. 1500, zamiast +żniec, żeńca; żniwiarka; nazwa rośliny: żnisiano; sianożęć. Prasłowo; cerk. żęti, żĭnja, żĭnjeszi, żętwa (rus. żatwa), ,żniwo', żetel', żeniec, żĭnĭc; tak samo u innych Słowian; czes. žíti, žnu, žeń, ,żniwo', žatwa. Lit. genēti, ,obciosywać drzewo z gałęzi', co najbliższe temu żęti, żączą ze pniem gen-, gon- (p. gnać), od pnia gehn-, oznaczającego ,bicie, zabijanie': ind. hanati, awest. awi-dżanajti, ,ścina drzewo'. Por. żądło.

ŻĄDAĆ, żądza, żądny; pożądliwość; żądający, w znaczeniu biernem (jak dawniej w tym imiesłowie stale): ,pożądany' (czes. žádouci). Prasłowo: cerk. żędati, żężdą i żędają. żężda; słowień. żeja; żądza'; serb. żedja; czes. žádati, žádost', ,żądość'; rus. cerk. żażda, żadat', ,żą-

dać'.Prasłowo, z tą cechą,że -n ze pnia czasu teraźniejszego uogólniono (jak w siąkać);lit. pasigendu, 'pożądam',ale w bezokoliczniku bez n czasu teraźniejszego: pasi-gesti,gedauti, 'pragnąć',gedēti, 'tęsknić'z wokalizacją ā: godas, ,żądza,, godus, 'chciwy',godētis, 'pragnąć';awest.dziadiat, ,prosił'; grec.thessasthai, ,prosić',pothos 'pragnienie'.

ŻĄDŁO, żądlisty;narzeczowo żągło,za zwykłą odmianą dł w gł (por.mdły: mgły;modlić: moglić); żądełko,zamiast żądłko.Prasłowo; cerk.żęło,bułg.słowień.želo,rus. żało,żalit',kłóć'; od tegoż pnia co i żąć,żnę (p.);żądło: ,broń' lit.ginkłas, 'broń'(do kłácia).

ŻĄP, żąpia,'zbiornik wody', z niem.Sumf,w 15.wieku tylko żump,żumpiarze , 'strycharze', co cegły robią',w żumpiu (,studni') wodę do tego mają.Linde wprowadził mylną pisownię z rz-, ależ rząp (p.)całkiem co innego, prasłowiańskie.

ŻBIK, p.zdep.

ŻDAĆ, 'czekać';częstotliwe: ożydać, 'oczekiwać'; w 14.i 15. wieku ogólne,ginie już w 16.wieku"żdał drugich siedmi dniów",biblja (czekał",Leopolita): "czekając ożydałem pana (w psałterzu florjańskim: " czakają czakał jeśm gospodna";w puławskim: "czekając czekał"); "ani żdał odpowiedzienia",Sprawa Chędoga 1544 r. Prasłowo;cerk.ždati,židą i żdą, ,czekam',rus.żdu,dożydajuś,czes.ždáti,ždu;lit.geidziu,geisti, 'pragnę',gaidas, 'życzenie'prus.geide, ,czekają',sengidaut, 'uzyskać'; niem Geiz, ,skąpstwo',dawne gît.

ŻE, -ż,dodaje się zaimkom: któż,cóż,tenże,itd.; czasownikom: dajże itd.;przysłówkom: już,niż,itd.;spójnikom: i-że,a-że (skracanym od 16 wieku w iż, aż);z iże(by) wyodrębnił się nowy spójnik,że(by);dziś iż i że jednego znaczenia.U

wszystkich Słowian podobnie; greckie -ge (to samo).

ŻEBRAĆ, żebrak, żebranina, na całym Zachodzie słowiańskim (słowień. czes. žebrati); od nas na Rusi i Litwie; pożyczka w 15. wieku z dawnego niem. seffr, o 'włóczęgach, żebrakach'.

ŻEBRO, p. ziobro.

ŻEC, żgę, żże; żegać, podżegać; ożóg, już w 15. wieku, zamiast ożeg; pożoga (ale jeszcze "poprawne" pożega w 15. wieku), pożożca i pożeżca, 'podpalacz'; Żegań ('wypalony las'); żegadło (żegadłem piętnowano, r. 1500 i wcześniej: "piętno albo żegadło"); żegleń, 'węgiel', u Stanka 1472 r. (dziś po narzeczach, 'zrzęda', 'dziecko uprzykrzone', zeglenić, 'zrzędzić'): w biblji żgą, 'palą', żgli, 'palili' (stąd żglisko, zgliszcze), "obiaty żżóne" i "żgące" (to wedle dawnej składni jedno), 'ofiary całopalne'; we złożeniu z przyimkiem z-: żdżegł ("wzniecił", Leopolita), "żdżegł obiaty palone", 'spalił', itd. Poszło żegę z +gegę (p. z-gaga), częstotliwe +gěgati, t. j. +żagać, żagiew (w krzesiwie), czes. žáhew, rus. żagra; dalej żagawka i żagawica, 'pokrzywa' (u Stanka 1472 r. żegawka i żegawica, ale żagawa dla 'adiantum'); jest jednak do żig- i žigati, ale i samo żgać, dżgać, żgnąć, dżgnąć; jest i zażognąć (zamiast zażegnąć). Słowiańskie +gegę (tak wszędzie, cerk. żeszti, żegą, żgą, i w innych formach z półgłoską, żdzi, żżen, por. ruskie żżonka dla 'bowli'; w biblji ożżenie, u Leopolity "spalenie" czes. žéci, žhu, rus. żecz, żgu, żguczij 'piekący') poszło z pierwotnego +dégę, 'palę', co Litwa zachowała: degti, degu, 'palić', dagtis, 'żegadło' (do wypalania dziur w drzewie, niby 'świder'), łotew. daglis, 'żagiew'; degtynė, 'gorzałka'; ind. dahati, 'pali', awest. dazaiti, 'gore'; grec. tefra 'popiół'; łac. favilla, 'popiół'; febris, 'febra'.

ŻEGNAĆ, przeżegnać, pożegnanie; taka sama pożyczka na całym Zachodzie (a od nas na Rusi i Litwie); z niem segnen, a to z łac.

signare od signum, ,znak' (krzyża św.).

ŻELAZO, żelazko, żelazny, Żeleźniak, żelazisty; od 15. wieku narzeczowo, bardzo rozpowszechnione: zielazo; r. 1500 zielźnik, 'garnek żelazny'. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. želězo, Lit. gel(e)žis, prus. gelzo; przymiotnik gel(e)žinis, nasze żelazny (przyrostek -n, nie -ĭn). Już Stanko 1472 r. tłumaczy ,verbena' między innemi wyrazami (chościsko najdowolniej tu stosowane, boć tylko od mniemanej nazwy Popiela wyszło) i przez żeleźnik, a Marcin z Urzędowa twierdzi, że to ruska nazwa; otóż tu dowód, że te ruskie nazwy nieraz z polskich wyszły, bo żeleźnik polega na mylnem tłumaczeniu polskiem z niem. Isarna (eisern).

ŻEMŁA, ,bułka', od 15. wieku powszechne, częste w biblji: "uprażoną w oleju żemłę"; z niem Semmel, z łac. simila, a to wraz z grecką nazwą ,przedniej mąki', semidalion, z jakiegoś obcego języka. Po narzeczach żemła, żemełka, do dziś przetrwała.

ŻER, p. żyr.

ŻERDŹ, żerdka; żyrdź, biblja, żerdź r 1500; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. žrd' z gĭrd-, w rus. jest i pień gerd-, t. j. małorus. ożered, jeśli to nie zajęło miejsca postaci ozered, ozierod (u nas to pożyczka z ruskiego); lit. ž w žardas, ,drągi do noszenia', žardis, ,miejsce ogrodzone', odpowiada rus. zorod, ,stóg siana', białorus. azarod, ,suszarnia'. Służy żerdź grodzeniu, i stąd poszła również nazwa gród (p.), do gord-; słowo pojawia się więc z dwojaką gardłową: g i z (lit. ž); por. niem. Gürtel, ,pas' anglosas. geard, ,płot', goc. garda, ,stajnia', bigairdan, 'opasać'.

ŻĘTYCA, właściwie żyntyca ("żybura albo mulka", to z niem Molken, o tem samem znaczeniu), ,serwatka z mleka owczego'; z rumuń. žintice (to samo), przez

pastuchów wołoskich; słowo pierwotnie słowiańskie, bo znaczy: 'to, co przez żinkę cedzono', zaś żinka, czes. żinie, żinice, żinka, znaczy 'włosienicę' (dzinia, 'włosienica', w psałterzu puławskim). Potocki pisze zentyca.

ŻGAĆ, żgnąć, p. żec.

ŻŁÓB, żłobek; żleby w górach (ich 'wgłębienia'); prasłowo; czes. żlab, jak nasz żłób, z pierwotnego +żołb, zaś czes. i nasze żleb z pierwotnego +żelb (na Rusi dają obie postaci jedno: żołob): cerk. słowień. żlěb, u Serbów i żdlijeb; wszystko z +gelb-.

ŻŁÓDŹ, o 'zamarzającym deszczu', prasłowo; z +geld-, co daje i +żołd-, załab. zlod, 'grad', nasze żłódź, i +żeld-, cerk. żlědica, słowień. żlěd, 'gołoledź', małorus. ożełed' (por. żłób); grec. chaladza, 'grad', nowopers. żala, 'grad'.

ŻŁUKTO, żłókto, 'naczynie do zolenia bielizny', żłókcić i żłóktać, 'moczyć chusty w żługu'; tak samo lit. żliuktas, co od żlugti, 'moczyć', wywodzą.

ŻMIJ, żmija, z mylnem ż-, zamiast z- innych Słowian: serb, zmaj, cerk. zmij(a), słowień. zmij i zmet, bułg. zmech, czes. zmek (drugi przyp. zemka), rus. zmiej. Od ziemi (p.) przezwany, w przeciwieństwie do "węża", wodnego; pień zm- obok ziem- i innym językom dobrze znany.

ŻMUDA, żmudny, żmudzić, z mylnem ż- zamiast z- przyimka; z-mudzić, o-mudzić (p. mudzić), od tegoż pnia co i mysl i mądry, p. (por. komudny). Ale Żmuda, żmudzin, nazwa 'koników', wyszła ze Żmudzi p. (ziemia), a po nich i 'drobne owoce' żmudzią nazwano.

ŻOŁĄDEK, od: żołędzi (p.), dla podobieństwa postaci, a wiedział o tem już Potocki: "ba i żołądek od niej (żołędzi) nazwa-

ny podobno";tak samo u wszystkich Słowian: cerk.żełądŭk,rus. żełudok (u Słowieńców i Serbów z innym przyrostkiem, żełudać),czes. żaludek. Przymiotnik: żołądkowy, " wino żołądkowe", ,wytrawne'; czasownik: żołądkować się'gniewać się',tłumaczy dosłownie łac. stomachari, 'gniewać się',od stomachus, 'żołądek'.

ŻOŁĄDŹ, żołędzi;dawniej rodzaju męskiego: "żołądź położyła,prosząc by go wdzięczna była",w Ezópie,"kto się obżarł żołędziá",Potocki;żołędny (w kartach). Prasłowo;u wszystkich Słowian tak samo;cerk.żełąd', serb.,rus.żełud',czes.żalud; grec.balanos,łac.glans,glandis; nasze słowo jest zbiorowe,na -d; na Litwie ocalało pierwotne gilė, 'żołędź'.Od tego i żołądek (p.).

ŻOŁD,w więzożołd (p.);rus. żołd', 'ilex aquifolium 'z polskiego(?).

ŻOŁD ; nowe żołdak;żołdować, 'służyć na żołd,t.j.wojskowo', 'wojować': " już przestań żołdować",mówi pustelnik do " draba" w Ezopie (por słowień. żołdowanje, 'wojna,);żołdnierz,a z tego żołnierz już w 1500 r.; żołnierski,żołnierska,żołnierzować;narzeczowe żołmierz (łm z łn nierzadkie). Pożyczka to od Niemców u zachodnich Słowian;od nas na Ruś i Litwę przeszła. Z niem.Sold,Söldner,z franc. nazwy monety: solde (z łac. solidus, 'szeląg'),dziś sou; Söldner urobienie niemieckie, soldato włoskie,a z tego niem. Soldat,rus.sołdat.

ŻOŁKNĄĆ, pożółkły,Żółkiew; u nas tylko te urobienia,do pnia żółk-,od którego u innych Słowian i nazwa 'żółci', cerk.žlcz,słowień.żolcz,żolchek, ,gorzki',serb.żucz,żuchak, ,gorzki',czes.žlucz,rus. żołcz; p.żółty.

ŻOŁNA; prasłowiańska nazwa

wszelakich 'dzięciołów'; cerk. žłna, słowień. žolna, serb. žunja, czes. žluna (i žluwa), łużyc. żołma. Od barwy; p. żółty.

ŻÓŁTY, żółć, żółciowy; żółtko (por. białko); żółtaczka; żółtobrzuch, pierwotnie nazwa 'węża', co mimo swej wielkości miał być "barża sonływyj i spyt barzo twerdo" (wedle małorus. tekstu z 17. wieku); więc w Polsce w 16. i 17. wieku przenoszono jego nazwę na 'ospalca': Rej stale na żółtobrzuchów napadał, a jeszcze Potocki pisze fraszkę "Do żółtobrzucha o wzdrożeniu papieru"; do dziś na całej Rusi nazwa to wszelakich 'wężów', żółtopuz. Prasłowo; tak samo u wszystkich innych Słowian: cerk. bułg. žlt, słowień. žolt, serb. žut, czes. žlutý, žlut; rus. żółtyj. Litewskie gełtas, gełtonas, gełswas, 'żółty'. Oboczne z z, p. złoto. We złożeniu z z- przybiera żółty, jak wszelkie podobne, postać żdż-, a więc r. 1500 żdżółkłość, o 'miesie wstęchłem'. "żdżółkłe mięso"; w 15. wieku i zżółkłość. P. żółknąć, żołna.

ŻÓŁW; żółwi; prasłowo; cerk. żełw, zamiast dawnego żeły (frec. chelys, to samo słowo), słowień. czes. żelwa, rus. żołw.

ŻONA; żonie, żonin, dawniej: żenie, żenin, por. żeński, żenić się; nowożenia, żenich, raz żeniuch r. 1541; ożenek (nie ożonek), żeniaczka. Znaczyło pierwotnie: 'kobieta' (por. żeński, a z tego żeńszczyna, żeńszczyzna, dziś nieużywane, zbiorowe, ale już w 15. i 16. wieku przeszło i na osoby); wcześnnie przybrało to znaczenie 'żony', w którym to dziś wyłącznie znamy (por. mąż); już w 14. wieku wyjątkowo tylko oznaczało 'niewiastę' 'kobietę' (np. "zła żona" tłumaczyło 'nierządnicę'). Nazwana od 'rodzenia' pień gen- (por. łac. genus, 'rodzaj', niem. kuni, skąd poszła nazwa 'króla', +kuning, p. ksiądz); ind. dżanami, 'płodzę'; grec. gynē, 'żona'; ang. queen, 'królowa'; prus. gena. W gospodarce językowej słowo to znaczenia nadzwyczajnego, gdyż od niego wyszło odróżnianie gramatycznego rodzaju żeńskiego,

przedtem,jak w innych językach, wcale nieistniejących. Ponieważ po pruskiem genа niema śladu ani w lit. ani w łotew., może być pożyczka z polskiego. U innych Słowian żena łączy oba znaczenia, por. serb. żenica, żenka, ,samica,; Ruś odróżnia żena, i żenszczina, ,kobieta,, ale "żenskij wopros": ,kwestja kobieca,.

ŻÓRAW; Żurawno z mylnem u; od żer-, ,krzyczeć,; prasłowo; lit. gerwē, grec. geranos, łac. grus, niem. Kranich, wszędzie ten sam ptak; niezawiśle od tego przenoszą ogólnie nazwę ptaka na wszelakie przyrządy z długim drągiem, niby szyją, np. żóraw u studni; tak samo nazywają Węgrzy swoje dawne, podobne studnie: geme kut, 'czapla studnia'; żórawiny, nazwa jagód leśnych, 'vaccinium'. U innych Słowian tak samo: cerk. żeraw(l), u Serbów i żdral, żdrao, czes. żeráw, jerzáb, rzerzáb (pomieszane z jarząbkiem), rus. żuraw(ie)/l, itd.

ŻREB, (z żreb), żrebia, 'udział ziemi'; pierwotnie: ,los,, bo o ziemię losowano; cerk. żrěbij, +serb. żdrijeb, rus. żerebiej, 'los'; wróżono losując tabliczkami czy pałeczkami nacinanemi, więc por. prus. girbin, ,liczba', niem. kerben, ,wcinać, karbować,, grec. grafō, ,piszę, (stąd grafomanja, telegraf).

ŻREBIĘ, mylnie żrebię pisane, żrobek (z mylnem o zamiast e), żrebiec; prasłowo; żreb- z +gerb-; cerk. żrěbę i żrěbič, serb. żdrijebe, czes. żrzibie i hrzibie, hrzebec, rus żerebja, żerebiec, żerebionok, 'loszę'. Brak w litewskiem; frec. brefos (z +grebhos), 'zwierzę młode', niem. Kalb(?).

ŻREĆ, z żrzeć; pożreć; żrę, żrzesz, żrze, dziś: żresz, żre, ze zwykłem "ulżeniem" wymowy; częstotliwe: żyrać, dziś żerać, pożerać, wyżerać itd; żarł, stąd żarłok i żarłak, żarłoctwo i żarłactwo, żarłoczny (jest i żarłastwo w 15. wieku); obżerca, pożerca; zażarty, zażartość; obżarstwo; żrać, pożrała

w psałterzu florjańskim (ale pożarła w puławskim), "mądrość ich pożrana" (pożarła w puławskim), jak w czeskiem sežrána (od žrati); obżartuch (jak odartuch); ludożerca. Prasłowo; cerk. žrěti, žrъ, serb. ždrijeti (a do tego žderem, jak u nas zdejmę do zdjąć); czes. dawniej žrzieti, žru, dziś žráti, žeru; rus. žrat', žru. P. gardło, źródło, krtań, ożydle. Na Litwie tylko o 'piciu': gerti, 'pić', gēris i gira, 'napój', girtas, 'opiły' (i u nas po narzeczach żreć: 'pić'); ind. girati i grnāti, 'pożera'; grec. (zdwojone) bibrōskō, 'żrę', bora, 'żarcie', łac. vorare, 'pożerać'.

ŹRÓDŁO, dziś pisane źródło (dobrze że nie źrudło, tak jakby nasza pisownia była fonetyczna), to samo słowo co gardło (p.), tylko z inną wokalizacją: gardło z +gurdło, źródło z +ger-dło, +żerdło, z przestawką płynnej nasze żrzedło, wkońcu z przegłosem żrzódło, a z tego z ułacnioną wymową, źródło; żreć; cerk. ž(d)rělo; rus. žerelo, czes. žřidlo i hrzidlo; p. ożydle.

ŻUBR, mylnie odmazurzone z pierwotnego zubr i ząbrz (u i ą stale się zmieniają); nazwy miejscowe, Zembrowo, Zębrze; zwierz ocalał dłużej w mazowieckich lasach, dziś tylko w białowieskiej puszczy, ale rozszerzenie nazw miejscowych dowodzi, że żył niegdyś w całej Polsce. Znała go dobrz i Litwa, nazywając go stumbras (st- zamiast syczącej s-, jak w stirna= sarna); w pruskiem wissambers, gdzie wis- niejasne. W 15. wieku obcego 'tygrysa' tłumaczono najdowolniej ząbrzem, nie mając o tygrysie wyobrażenia (podobnie 'osła dzikiego' łosiem ochrzczono, a 'wielbłąda' orzem); jeszcze w słowniczku około r. 1500: "tigris, ząbrz", i tak przedtem zawsze; w "Murmeljuszach" zambr i zubr, 'tygrys'. Prasłowo; tak samo u innych Słowian (ale z z- nie ż-), cerk. ząbr, itd.

ŻUĆ, żuję;żwać,żwe,żwiesz; od żwać: żwawy,co w 16 i 17. wieku znaczyło ożuwcę,t.j. 'obmówcę,oszczercę,co ożuje kogoś'; dopiero od 18.wieku nabrało nowego znaczenia, o 'zwinnym rzeźkim'; ożuwca od ożuwania; żujka; żuchwa,jak brzechwa (do żuchwy należy żuchliwy; żuchtać, 'gryźć';żuchleć, 'jeść wolno', żuchel(ek), 'kawałek').Bezokolicznika żuć nie znają inni Słowianie (cerk.żwati,żują,tak samo czes., rus.łuż.),więc może to dopiero dorobione u nas,jak i u dolnych Łużyczan (żuś,żuju).Lit.žiaunos, 'żuchwa'(por.bułg.žuna, 'warga');niem.kauen (dawne chiuwan;Wiederkäuer, 'przeżuwacz').

ŻUK, 'chrząszcz'(i o'wole czarnej maści'rus.žuk,załab.zeuk, 'krówka' ('gnojek'); od rus.žukat' 'brzęczeć'. Por.żużel.

ŻUŁ,'namuł leśny',stąd Żuławy, 'niskie (nadrzeczne) urodzajne miejsca'w Prusiech).

ŻUPA, przestarzała nazwa 'kopalń'(soli,wielickiej i bocheńskiej,żup ruskich w Samborze,olkuskiej srebra i miedzi);żupnik, 'urzędnik żupy'.Pierwotnie oznaczała żupa wszelki 'monopol książęcy', 'opłaty,sądowe i inne' (wybierał je żupca,po łacinie suparius,jeszcze w 15.wieku na Mazowszu),a zawiadywał niemi żupan (w najdawniejszych cytatach cerkiewnych: żupan,karczmarski i kupiecki).Żupan,nieznany na Rusi,tem bardziej znany na Zachodzie i Bałkanie, to tursko-tatarska nazwa 'urzędników chańskich'u Awarów i Bułgarów,jak wiemy z napisów na słupach grobowych starobułgarskich i na szali złotej z Nagy-Sz-Miklos z 9. wieku,nazwa dotąd należycie ze Wschodu nie objaśniona. Nazwa 'wysokich dostojników' ("wielki żupan" nad innymi; z niego serbski król urósł), w Polsce i Czechach w 12.i 13.wieku,wcześnie zeszła i na

'wójtów' ("żupan Wysz", już w r. 777, nad Dunajem, jest wójtem); żupanami zwali się u Słowian nad Salą 'kmiecie, obowiązani do służby konnej', a u Chorwatów i Serbów żupnik 'proboszcz'; u nich żupa (jak i w cerkiewnem oznacza 'opole', okręg, ziemicę', co dowolnie przeniesiono i na Zachód, i nowsi historycy przezywali żupanami 'powiaty' (niem. Gau). Żupanowi odpowiadała żupani, nazwa Polakom już nieznana, ale ocalała po nich u starych Prusów, supani, 'pani'. Uległ żupan skróceniu we żpan, stąd u Węgrów spani, 'capitanei', w 13. wieku, a z konieczną u nich przedsuwką samogłoskową: ispán, 'naczelnik komitatu', niem. Gespanschaft; nasze pan, pani (p.).

ŻUPAN, 'długa suknia męska', noszona pod kontuszem (,kapota', dziś jeszcze u ludu); opasywana pasem wełnianym; biała lniana, letnia, i szara wełniana, zimowa; karmazynowa niegdyś u szlachty. Nazwa nic nie ma spólnego z awarsko-bułgarskim żupanem (p. żupa); jest to włoskie giubbone (giuppone), nazwa 'żakietu' i 'kamizolki', od giubba lub giuppa, 'kabat, kamizelka', co przejęte również do naszego języka w formie podwójnej: żupica (dobrze w 16. wieku znana, u Reja i i.), i jupa, jupka (to wprost z niem. Joppe), narzeczowo i żuba. Wszystkie te nazwy (romańskie, franc. jupon, i niemieckie) pochodzą ostatecznie z arab. dżubbah (dżobbah), 'suknia wełniana, spodnia'.

ŻUR, niemiecka nazwa ,kisielu'; od 15. wieku ogólne, przejęte na całym Zachodzie słowiańskim (u nas, Słowieńców, Czechów, Łużyczan), a od nas na Rusi; z niem sûr (dziś sauer), 'kisły'.

ŻURZYĆ SIĘ, 'troskać, gniewać się': "niech się nikt nie żurzy", Potocki; w psałterzu: rosżurzali, ,rozgoryczyli'; dziś po narzeczach i szurzyć (np. kaszubskie), ale pokrewne język dowodzą pierwotnego ż-: rus. żurit'sia, ,smucić się', żurba; serb. żuriti se, ,spieszyć' żuran, ,prędki', żurba, ,ścisk'; serb. żustar odpowiada rus.

szustryj małyj, 'zwinny',więc różnica i zgoda sięgają głębiej.

ŹUŹEL, żużle,r.1500 żużelica, różnie pisane,i zużelica, 'opiłki żelaza'("strużki"),'odpadki węgla;to samo słowo znaczy u innych Słowian 'owady brzęczące',i 'szkodniki, czerwie we zbożu',i 'mole',np.cerk.żużel, 'chrząszcz' czes.żoużala,żiżela, 'robactwo', serb. żiżak,słowień.żiżek,'robactwo w ziarnie,w życie';rus. żużżat', brzęczeć',zachowałoby znaczenie pierwotne.Tu należy i powszechna nazwa żuk (p.).

ŹWAWY, p.żuć.

ZWIR; niema drugiego słowa o równie chwiejnej postaci,bo obok żwir,żwier,jest i żarstwa,żerstwa,dziarstwo,drząstwo;serb. zwrst,rus.narzeczowe gwiersta i żerstwa;lit. żwir(g)żdai,żwir', żie(g)zdros.

ŻYBURA, 'lura',szczególniej o 'lichem piwie',częste w 16.i 17. wieku;por.serb.dżibra,dżebra, 'lura,fusy,męty' (d- przedsuwka,stała w słowach obcych,np. dżebrati, 'żebrać'),bułg. dżibri, 'osad',z tureckiego.

ŻYĆ; czas teraźniejszym odmienny:żywę,żywiesz,żywący, później mylne: żywię;dziś oba zastąpione nowem żyję, nieznanem dawnemu językowi; od żyć: żyto, 'co do życia służy',już u Prasłowian odnoszone do 'zboża'(cerk.żita, 'owoce',prus.geita,'chleb'); żydło, 'co do życia służy' (por.bydło): " grad odjął im żydło","żeby się swym truło żydłem" ('pokarmem'), " w komorze ta trocha żydła","wynicowawszy modę staropolską w żydle" (życiu'),Potocki;życie;p.żywy; starożytny;pożytek,pożyteczny,użytek,p.życzyć;żyźń i żyzność, 'obfitość',żyzny w psałterzu, znaczy i 'posilny'; z z-żyć poszło: żdżyć, 'strawić',co raz w rotach sądowych 14.i 15.w., np.: "nie żdżył wieprza", " kopy groszy nie żdżyła",

" nie wziął konia ani żdżył", "żdżyto pospolicie" (por rus. z cerk. iżdiwienje, 'nakład koszty'). Pomijam liczne złożenia, jak odżyć, przeżyć, używać, użycie, użytek, wyżyć kogo skąd, zażyć, zażywać (np. tabakę), i t.d. P. żyr, nieżyt. Prasłowo; cerk. żiti, żiwą, żitel', 'mieszkaniec', żito, 'owoc', żitnica, 'śpichlerz', żizń, 'życie'; czes. żiti, żiwu i żiji, żiźń; lit. gyti, 'żyć, i 'ożyć', orzeźwieć', igyti, 'dożyć, dobyć'; w słowie żyć wokalizacja ei (+gei-ō, +gijō), z wokalizacją oi p. goić; ind. gaia-, 'dom', dżiwati, 'żyje', awest. gaja-, 'życie, wiek', dżiti-, 'życie', grec. beomai, 'będę żył'.

ŻYCZYĆ, życzenie; pożyczać, pożyczka, itd. urobienia od żytek (pożytek, użytek), więc właściwie: +żytczyć; tak samo w czes. puojcziti, 'pożyczyć', . . . , łuż. pożczić, pożycyś; znaczy więc: 'dawać do(u)życia' P. żyć.

ŻYD, jeszcze w 15. wieku: "do żyd" ('do żydów'); (. . . żydowin (w cerk. i żidin, osobnik, jak zawsze na -in, jak Rusin); żydowski; żydziuk i żydziak; żydowstwo; zżydowiec; ogólnie słowiańskie, z łac. Iudaeus (od Judy) przez romańskie (weneckie?), jak dowodzi ż (z j). Przysłowiowe: 'żyda grzebać', taić winę'.

ŻYDKI, 'gibki', w 15. wieku, o prętach, rózgach, niby 'cienki'; u innych Słowian używa się tego bądź dla 'cienkiego, rzadkiego' napoju (rus. żidkij, żidost, 'wilgoć', jak w cerk.), bądź dla 'gibkości', słowień. żidek; serb. żidak łączy oba znaczenia.

ŻYŁA, żylasty r. 1500, wyżyłować; w psałterzu raz: "wirzchy albo żyły" (w puławskim niema tego dodatku; w łac. 'cervices'). Prasłowo; tak samo u innych Słowian; u nas to jedyne, ale na całem Południu jest i inne

pierwotne urobienie od pnia żi- (gī-): żica, ,nić'(żyły służyły pierwotnie jak nici);lit.gija, 'nić',gi-sla, 'żyła';ind. dżijā-, ,cięciwa',awest.dżjān-, 'cięciwa, żyła';grec.bios, 'łuk', łac.fīlum, 'nić' (stąd filować, filet).

ŻYR, albo żer,żyrować i żerować,żerowisko;y pierwotne;od ży- (w żyć,p.),jak dar od dać,rar,pir; nazwa ,tłuszczu';ogólnosłowiańskie (w cerk.żir, ,pastwisko',u Słowieńców i Serbów 'żołędź', ,bukiew'; ruskie jak u nas).

ŻYRZEC, albo żerzec (por.żeniec i i.),żyrca i żerca,tłumaczy w 15.wieku ,szafarza weselnego' w ewangelji o Kanie Galilejskiej i o cudzie z winem;jest to nasz jedyny niemal bałwochwalstwa szczątek,bo żīrīć,żreć,to nazwa 'ofiarnika pogańskiego',od cerk.żrěti,żrą, ,ofiarować,żrtwa (rus.żertwa), ,ofiara,obiata',żirīć 'kapłan'; lit.girti, 'chwalić' (geras, 'dobry'),prus.girimai,'chwalimy':ind,grnāti, 'wzywa', gir-, ,chwałospiew',awest. āgairjāt, ,wychwala się'.

ŻYTO, żytni,p.żyć.

ŻYWY, żywić;ożywiać;pożywny;żywot,żywociarz;żywica; żywioł (,element',ale i 'żyjący',w 16.wieku tak tłumaczą łac. 'animal'),żywiołny. 'vitalis',r.1500,żywiołowy. Prasłowo;tak samo u innych Słowian;cerk.żiw,piwot;prus. giwa, 'żyje',lit.gywas, 'żywy',giwata, 'żywot'(i nazwa ,węża domowego't.j.'gospodarza',giwoite);grec.bios, 'życie';łac.vivus, 'żywy' (od vivere;stąd wiwaty,wiwsekcja, itd.); goc.qius (niem.quick, erquicken,Quecksilber = żywe srebro r.1500,obok rtęci).

ŻYZNOŚĆ, żyzny,p.żyć.

Z

Gdy niema sycząca s (ś) jest brzmieniem pierwotnem o dwojakiem pochodzeniu (z aryjskiego s, p, siedzieć, sól, i z aryjskiego k podniebiennego, p. słowo, grec. kleos, sto, łac. kentum, -Litwa oba brzmienia rozróżnia: sedmi, 'siedzę', ale szłowe, 'sława', szimtas, 'sto'), odpowiada dźwięczne z (ź) wyłącznie aryjskiemu g lub gh podniebiennemu; na Litwie ż z takiego g, gh, poszło. Wyjątkowo, mieszają się obie pierwotne gardłowe; u nas: gęś, gwiazda, u Litwy od podniebiennej: żansis, żwaigzde i i. niezgodność od się i przy k = sz powtarza. Wobec pierwotności z przedstawia się ż jako brzmienie pochodne, bądź z zj (np. mazać, mażę z +mazję), bądź z g (np. mnogi: mnożyć) w obu razach jest to zjawisko już prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian. Nam wyłącznie należy "mazurzenie" (z zamiast ż: zona itp.) i późne ulżenia w wymowie, np. źródło z żródło, itp.

Z, ZE (S); SA-. Jak przyimek w, we (p.), tak i z, ze, brzmi dwojako: we złożeniach rzeczownikowych są- (odpowiednio do wą-); przed czasownikiem zaś we złożeniach, a przed imionami jako przyimek z; ze zaś, jeśli w następnej zgłosce ruchome e głuchnie, więc: z dworu, ale: ze dna, ze dwu. W z spłynęły (inaczej niż w we, zupełnie jednolitem) dwa całkiem odrębne przyimki. Dawne iz (lit. isz; łac. grec. eks?) w językach zachodnich słowiańskich (czeskim, polskim, łużyckim) utraciło nagłosowe i- (w najdawniejszych zapiskach ocalało w nazwach, Izgorsk, później Zgórsk); oznaczało ono kierunek skąd: 'wyjść z domu'; temu z (=iz) nie odpowiada nigdy są-. Drugi przyimek, to dawne s (lit. su; ale

prus. sen), powstałe z sŭn-, ocalałego we wzdłużonej formie son w rzeczownikowych złożeniach, np. sąsiad (p. są-) lub Sątok (w przeciwieństwie do Roz-tok), a jako z przed czasownikiem; jako przyimek oznacza 'spół, razem': "ja z nim" (albo, wedle dawnej składni: "my z nim", t. j. 'ja i on'), zebrać (do kupy, zbiór); są- tylko w tem znaczeniu (spół, razem') się pojawia. Samo z, ze ma jednak i trzecie jeszcze znaczenie, kierunku z góry: " spadł z dachu". Tak więc z jest trojakie: z(iz), "ze wnętrza"; z (sŭn), "razem z kim"; z (sŭn?), "z dachu"; pierwszego z jest pierwotne; z dwu drugich poszło z s, i jeszcze druki 16. wieku (a Czesi do dziś) odróżniają owo z od tego s, piszą: "z domu" ale: " s kim", "s nami", " s nim", "se sobą". Pierwsze z zastąpiliśym w czasownikach zazwyczaj przez wy: cerkiewne izchoditi, izbawiti, nasze wychodzić, wybawić; więc do rzadkości raczej należą: zbawić, zdechł (izdochł'), zuć (izuti), zbyć (izbyti), zżyć (p. iżdżyć; iżditi), zwolić ("matko zwolena" w Bogurodzicy; izwoliti, 'wybrać'). Drugie, s, sŭn, zachowało jak w, wŭn, swoje n przed zaimkiem trzeciej osoby: z nim (zamiast s nim), z nią; przed czasownikiem: zn-ić ("znijdź duchu święty") śniadać (to jest: z-ja-dać). Złożenia z są-: sąsiad, sąsiek, sąpierz, sąmnienie (sumienie); w nazwach miejscowych: Sątok, Sątop, Sąpolno (Sampolno, Sępolno, t. j. 'ze spólnemi polami'), Sątrzaska, Sąciaski ('cieśnina'). Zachodzą co do brzmienia trudności: drobne przy pierwszem z = iz (łac. i grec. eks ma inną samogłoskę?); nierównie znaczniejsze przy drugiem s (co przed dźwięcznemi samo zdźwięczniało, sbabą = zbabą, i w tej formie się uogólniło: zemną; Czech mówi: se mnu, Ruś: so mnoju); odpowiadaż ono najdokładniej lit. su (su tiemis, 'z tymi'), a jako są- (we złożeniach) lit. san-, są- (Sątok = santakas); ind. sam-,

grec.ha-, względnie a- (a-lochos = = sałog, p.łoże), jest to samo sq-, tylkoż nie zna żaden inny język (prócz słowiańskich i litewskich) owego su, s, jako przyimka; nawet pruski ma tylko sen (sen steimans, 'z tymi'). Próby utożsamienia owego su, s, z grec. ksyn, syn. albo z łac. cum (cōn), zawodzą. Dawny język do 17. wieku, znał jeszcze czwarty, najosobliwszy zwrot przy owem s, z: "będzie mnie zeń" (,dorównam mu,) "nie było go z to" ('nie stać go było na to, nie był tak silny'). Złożenie s+sz przechodzi w szcz, a z-ż w żdż: szczedł.t.j. zszedł, szczyt, t.j. zszył, żdżegł, t.j. zżegł (w 15. i 16. wieku).

ZA, przyimek i przedrostek; prasłowiańskie; znaczy 'z tyłu' (niem. unter i hinter): zachód (zapad u innych Słowian), niem. 'Untergang', założyć, niem. 'hinterlegen', zawodzić, niem. 'hintergehen'; zawiść i zajrzeć (,patrzyć z tyłu', w przeciwieństwie do na: nawiść, 'miłość'); zapomnieć, ale zapamiętać (p.); przy wymianie: 'coś za coś'; por zawsze. P. zad. Poza Słowiańszczyzną, gdzie to za powszechne, brak odpowiedników gdziekolwiek indziej.

ZA, służy pytaniu, częściej iza, aza, izali, azali, ,czyż'? ; mylnie: aża, ażali, czego ani dawny język, ani inni Słowianie nie znają; w psałterzu: aiza, azawiem i azaliwiem, 'czyż bo?;' szczególniej częste w 14. i 15. wieku; w porównaniu z bibliją Leopolita rzadko już go używa; dziś je wznowiono; por. serb. zar (t.j. saż), ,czy'?, czes. dawniej za, zali, dziś z zd, zamiast z (jak to nieraz bywa): zda, zdali. Z poprzedniem za nie ma żadnego związku.

ZABAWA; zabawić się, ,bawić, (w znaczeniu dwojakiem, o ,przebywaniu' i o ,rozrywce'; jako 'rozrywka' i u innych Słowian, np. u Serbów); zabawka, zabawny; zabyt, ,tryb, sposób': "sukien starego zabytu"; zabytek, 'co z dawnego bytu ocalało'; zabyć, 'zapomnieć', dziś ruszczyzną trąci (jest u Kraszewskiego, wołyniaka; w 17. wieku wręcz ruskie "na ne--

zabudesz"); w biblji zabywać, zabyły, o ‚oszalałym' ("zabywałeś się na mię."); "zabywał się z nią" 'spółkował', w Ezopie); zbawić, zbawiciel; p. być, por. bawić.

ZABĄŻYĆ, zabażać się, 'zachciewać się', częste w 16. i 17. wieku; dziś tylko narzeczowe, zabagać się (rzadkie), częściej zabaży się, zabażka, 'zachcianka'; bez za- prawie nieznane: baży się, 'chce się' (p.; u innych Słowian tylko na całej Rusi po narzeczach, szczególniej małorus. baha, zabahy, 'zachcianki' i u Czechów, bažiti, "bažiwý po cti", 'chciwy na cześć', zabahnouti, zabažiti, 'zachcieć'. Por. bażyć się w Dodatku.

ZABOBON, zabobonnik; od nas na Ruś przeszło; my je tylko z za- mamy, Czesi jeszcze bez za-: bobonki (i mylnie pobonki); z ich boboncі wywodzą (czy słusznie?) niem. Popanz, ‚straszydło'. Od bobo, ‚straszydło' (p.).

ZABÓL, ‚wole' (kur, gęsi), częste u Potockiego: "(kogut) zaból napełnił", "kapłon nie dołożył zabolu", "w zaból niestrawny tka"; dziś narzeczowe; p. zobać (?).

ZACHARA, zacharja, ‚prowiant', u Potockiego wcale często: "duszami ładowaną prowadzą zacharę", "prowadząc z prowiantem co rok zacharyą (Turcy do Kamieńca)", "odbiwszy kamieniecką zacharę", "djabła, przez którego się piekłu zacharya wiozła"; z tur. (arab.) zachire, 'prowiant'; serb. zaira (z zachira), bułg. zajre.

ZACOKAĆ SIĘ, 'zacinać się'; " szkapa w błocie się zacoka"; ocokały, ‚zacięty'; małorus. zacukaty sia, w tem samem znaczeniu (stąd wzięte?).

ZAD, z zadu, zadni zadek w biblji: " za swe żadki", ‚za siebie', ale już r. 1500: "zadek albo rzyć"), od przyimka za, p. (jak nad od na, pod od po, przed od prze); zadzieć, 'pośladek mięsa'; nazad. Prasłowo; u wszystkich Słowian

tak samo;rus.zadnica,'spadek'.

ZADEREWISTY, 'zadzieżysty' z ruskiem-ere-,jak i derewnia, (p.),co od 16.wieku częste,mianowicie: "wielkąście wy derewnią","w lichej derewni" ('wiosce');zaderewisty mówią nietylko o łuku,o dębie ale nawet: "(odpowiedzi królewskie) zdały się zaderewiste";do tego i czasownik" " już go (w naturze) zwyczaj zaderewni". Narzeczowo i zadzierowisty,niby od zadzierania.

ZADZIESIĄTAĆ, 'zakazać',od dziesięciorga przykazań;"(ojciec córkom) zadziesiąta surowo",Potocki;do dziś po narzeczach: "zapowiedziała i zadziesiątała", " zadziesiątałem go ('zaklinałem'), żeby tego nie czynił."

ZAGŁOBA, 'klin,przeszkoda', ale i'żal,frasunek'; p.głobić; zagłobić, ' zaklinować',zagłabnąć, 'zabrać';jest i zagłaba i zagława, 'kłopot';może już w biblji ze zgłobą (p.zły) pomylone: "zgłobę synów usłyszałeśm"(?)

ZAJĄC, zajęczy;prasłowiańskie;cerk.zajęc,czes.zajic,rus. zajac,zaiko.(z tego lit.zuikis, a łotew. zakjis);od zaj-;por. prus. zasins, 'zajac' (z tym samym przyrostkiem -in,co i w słowiańskiem zaj-ę-c?).

ZAKON, 'reguła'; o'mnichach', wedle ich reguły (" zakon dominikański");zakonny, 'regularis', zakonnik,zakonniczy; zakon tłumaczy i 'Testament' (starozakonny,o księgach i ludziach); już w prasowiańskiem ze znaczeniem 'prawa', t.j.tego,co za konu (t.j.'początku'),bywa,p.koniec; rozeszło się oddawna na Bałkanie i śród Litwy,a doszło nawet Chazarów i Pieczeniegów. Zakon i pokon stoją obok siebie,jak zacząć,zaczątek,i począć,początek; pokonnik tyle co ,naczęlnik'(naczelnik) w prastarem tłumaczeniu Apostoła;wszystko

od kon, ,początek' (i 'koniec').

ZAŁAWTY, w 16. i 17.wieku, 'ściegi,jakiemi cyrulik ranę zaszywa;zawłoki'.

ZALOTY, zalotny,zalotnik;zaletny u Poptockiego;u ludu i zalety;zalecanki,zalecać się,czes. zalety zàletnik,zàletnice, 'zalotnica'; o mylne,raczejby +zalaty wypadały, bo nic z lecieniem(lecieć) nie mają spólnego,natomiast z lecieństwem,'wolnością,cerk.lět' jest 'wolno',lět'ba,'dozwolenie',u nas w 14.i 15.wieku lecieństwo, 'wolność' (p.-lecić).Tu należą również i zalety w znaczeniu 'właściwości'.

ZAŁOGA, lub zakładka; załoga dziś 'garnizon' (np.okrętowy); w 16.wieku 'zapomoga'r.1566: " założę go kilkądziasiąt złotych.... założę go też" ('zapomogę'); po narzeczach: ,stawka zakład'; r.1500: "pod zakładem założonym" i założyć się 'umówić'; p.lec i łożyć.W biblji załoga ,zasadzka',założyć się 'zasadzić się zdradliwie,'

ZAMANAWSZY, ludowe zamanuwszy, 'bywało,ciągle,co chwila';polega na czasowniku +zamanąć,'skinąć',cerk.manąti,manowenije, 'skinienie', czes.manouti,namanouti, 'skinąć',namanouti se, 'zjawić się'; p.majak.

ZAMEK, zamkowy,zamczysty, od zamknąć,zamykać; w biblji: "zawarte są brony i zamczone" (" zatarasowane",Leopolita); przeciwnie: odemknąć,odmykać. P. mknąć.(Ale zamkle,zamkliki, "zamklany postronek" w Hippikach z r.160), o 'kluczkach', p.zankiel).Prasłowiańskie to: cerk.zamka,słowień.zańka,serb. zamka (Prusowie pożyczyli od nas zomukis).Ponieważ niem. Schloss znaczy nietylko 'zamek u drzwi',lecz i 'gród' ('Burg'),więc na całym Zachodzie słowiańskim nabrał zamek i tego znaczenia (zupełnie

obcego Słowiańszczyźnie), a od nas powędrował w tem nowem znaczeniu i na całą Ruś (zamok litowskij); czes. zámek, łuż. zank; u nas od 16. wieku (biblja nie daje jeszcze tego znaczenia).

ZAMSZ, zamesz, rodzaj 'skóry', z niem. Sämisch (leder), pocyczka, jak ircha, błam; zamsa(r)ki, 'spodnie skórzane'; zamsik, w 16. i 17. wieku, przezwisko "łyków" i "świeżej szlachty"; J. Chodkiewicz pisze: "ci zamsikowie Szembekowie"; " to prosty Biernat abo zamsik"; "(będą cię zwać) zamsickiem plemieniem", r. 1646; "może, widzę, szlachcicem być zamsik z oliwy". "Szoci z zamsu kupują szlachectwo", co raz u Potockiego. Ale zams, zamsze, w znaczeniu: 'soboty, ganki', albo 'okienka', z niem. Sims, p. gzyms: "pieca piekielnego zams zawarty", Potocki; kramzansy i kamzansy, 'blanki, odrzwia', u Knapiusza, również tu należą.

ZANADRA, zanadry, zanadrze, 'zapazusze', od nadro, a to od jadra (cerk. jadra, 'łono'), z niepierwotnem n- (jak w natr, p. wnętrze), bo n poszło od przyimka: wunědra; więc oczekiwalibyśmy postaci +zaniadro, której u nas jednak niema.

ZANKIEL, 'sprzączka' z niem. Senkel; zanikiel(!) r. 1500, zenkiel. Jest i drugie zankiel, roślina 'krostawiec' albo 'rannik' (dla gojących właściwości), nawet 'żywiec', r. 1472 zankiel, później i zanikiel i sanikl, ale to pożyczka łacińska: sanicula (od tejże właściwości nazwana, od sanus, 'zdrów'), także sanaria.

ZANOWIEC, albo, jak u ludu, janowiec; odmiany tej nazwy dla roślin 'genista', 'cytisus', bywają wszelakie; u samego Stanka 1472 r.: janobyt, janosiet, sianowieś (?), pisane schanovesz), sianożęć, żnisiano, zanowiec (później i zarnowiec); r. 1500 zanowiec (o innej roślinie); u innych Słowian: serb. zanowjet, czes. janowiec i janofit (por. janobyt!); połączenie z nazwą św. Jana chyba pozorne: gdyż wtedy odkwita, a

czas na siano.

ZANOZA, zanoże, zanózka, snoza, 'zatyczka w jarzmie', ludowe, przeniesionei na wszelaką 'zawadę', 'przykrość' (szczególniej w ruskiem, gdzie zanoza i 'trzaska, drzazga'); prasłowiańskie, p. nóż; brak w czeskiem.

ZANTUZ, zamtuz, 'dom nierządu', od 15. wieku; z niem. Schandhaus; w 16. wieku wozgra, popaśnica, zamtuzka, o 'nierządnicy'.

ZAPAMIĘTAĆ, zapamiętanie, to samo co zapomnieć, zapomnienie, w biblji i r. 1500; dziś odmieniło znaczenie w przeciwne, bo za- ma znaczenie dwojakie: niem. 'hinter' i 'be-'; zaminać, raz w psałterzu, błędne, zamiast zapominać. P. pamięć.

ZAPARTEK, jest i zapertek i zaparstek, o 'jaju niezalężonem'; prasłowiańskie; u wszystkich Słowian tak samo i to samo; cerk. zaprtŭk, do prtiti, 'psować'; rus. portit', porcza, 'zepsucie'; czes. záprtek, łuż. zaportk. P. prt pod part.

ZAPASY, 'walka', zapasnik, 'walczący', zapaski, zapasować się (chodzić za pasy'); przeciwnie zapas(ek), a najczęściej zapaska, 'fartuszek', zapaśnica; p. pas Trzecie zapasy, od paść, pasę (p.), znaczą 'prowiant'. U Czechów zápas tylko 'walka'.

ZAPONA, r. 1500 zaponica, 'naszyjnik', jak opona, popona, do zapiąć, p. piąć (pień pen=: pon-); prasłowiańskie; cerk. opona, 'kortyna, firanka', słowień. czes. zápona. 'haftka, sprzączka': brak tego rzeczownika w litewskiem.

ZARAZ, skracane w zara (jak tera), p. raz.

ZARZEWIE, p. żar.

ZASTRZĄDZ, p. strządz.

ZATEGO, 'natychmiast, zaraz', w 15. i 16. wieku (niby: 'za tego czasu'; por zatem); białorus. zatoho, z czego lit. zatagamis.

ZATOCZKA, r.1500,tyle co 'zatyczka,zatykadłko',w ubiorze głowy damskiej;czy słuszne?

ZATUKA, 'potrawa z kur' (duszone mięso),r.1527,od tkania;cerk.istukan, 'bałwan',itd.

ZAUŁEK, p. ul,ulica.

ZAWADJAK(A), zawadjacki,słowo nowe (po 1750 r.),wedle imion i słów na -iaka (koniaka itp.),od zawada (p.wada);ruskie.

ZAWAŻE, 'sykl,drachma',częste w biblji,jest i w słowniczkach 16.wieku;z czes.záwaží,o pieniądzach', i 'wadze'.

ZAWIESA, zawiosa,zawiasa,p. wiesić (obie pierwsze postaci są dawne i ludowe).

ZAWIEWKA, zawierucha,zawartka, wszyatkie trzy o 'burzy,niepogodzie';pierwsze od wiać,p. ("drży,wyglądając srogiej na dom swój zawiewki","nową co raz cierpię złej fortuny zawiewkę",Potocki);drugie od wrzeć,p.;trzecie od wart, wartki (wiercieć),p.;u Czechów tylko záwieje , 'śnieżyca'.

ZAWIŚĆ, zawistny,p.widzieć.

ZAWÓD, w dawnym języku 'wyścigi', zawodnik, 'koń wyścigowy', "zawód biegać"; zawód, 'zachód,koszty': "tak wielkim zawodem się starasz o..." "krom zawodu", 'bez zachodu, zaraz'; wreszcie o 'zawiedzeniu,omyleniu': "zrobić komu zawód".P.wieść i wodzić.U innych Słowian (Rusi,Serbów) zawod i 'instytut, fabryka'(co zawiedziono).

ZAWÓJ, 'turban na głowie', zawojek; " z całym zawojkiem do grobu umyka",t.j.,z całem zawiciem,pokrowcem;' p.wić.

ZAWSZE, w biblji zawżdy i równie często (zawżgy) zawżgi; w psałterzu tylko zawżdy, wżdy, wżda, weżdy, weżgdy i weżdgy obok weżgi (w puławskim weżdy), w 16. wieku i zawżgi; p. wszegdy; narzeczowe zawdy, jak w czes.; rus. zawsegda, zawsegdataj, 'co stale zasiada (w karczmie)', małorus. zawsihda, zawżdy, zawżde; za- dodane, u nas częściej niż u innych Słowian, jak w innych zwrotach czasowych: za dnia, zaranek (rus. zawtrak, 'śniadanie', z zajutrak), "zanocną rzeczą" w rotach 14. i 15. wieku, t. j. 'nocnym sposobem', "za (zdrowego) żywota" i t. p., w tychże rotach; zawczasu; ale zawcześnie odmieniło znaczenie: tu za " stopniuje" niby, jak we zwrotach: za wiele (za dużo), zanadto.

ZAZDROŚĆ, zazdrostny, zazdrosny, zazdrościć, w psałterzu bez wstawnego d: "zazrością złą nienaźrzeli są mię"; brak u innych Słowian, ale w małoruskiem jest jeszcze pierwotne zazdra , 'zazdrość', zazdryj, 'zazdrosny', co i u nas widocznie było, a od tego zazdrość (jak radość od rad); od za-źrzeć; p. źrzeć, i por. zawiść. Por. zdra.

ZAZULA, w najrozmaitszych postaciach: zezula, zieziula, zuzula, ,kukułka' u ludu, miejscami ,biedronka'; u innych Słowian tak samo (i zehzyća, zagzica, i ziegzica rus.), albo z ż-: czes. żeżule, żeżhule, jak i u nas gżegżołka, gżegułka, żegżułka, w 16. wieku (gż- zamiast ż-), rus. żegożka (zagozka), żegozula, ,kukułka'. Prasłowo; -ula, -ica, są przyrostki; pień geg-, por. lit. prus. geguże (i gegē, gegulē, gegutē), 'kukułka', łotew. dzeguze. Co do geg-, por. gogw gogól (pod gogodze) i gagw gagati, o głosach ptaszych.

ZĄB, zębaty, zazębić; ząbek; zębrze, ządrze (!) (u koni u zębów, por. słowień. zubrna, 'dziąsło', rus. zubrit', i o 'bębnie-

niu nauki',zazubra, 'luka w zębach');z wokalizacją o;nie-ma u nas wokalizacji e,jaka w cerk.zębiti,zębą, 'rozdzierać'; rus.cerk.rozjabeni, 'rozdarci'; prozębati i prozębnąti, 'kiełkować' (to do kieł,jak tamto do ząb),rus.cerk.zjabati,serb.zenuti (z +zebanuti); gdy to poniekąd ograniczone,rzadkie,ząb u wszystkich Słowian tak samo się powtazra,rus.,serb.,czes,zub.Prasłowo; lit.żembti, 'rozcinać', żembēti, 'kiełkować',żambas, 'kant',żambis, 'socha',żambotas', 'zębaty (kanciasty)',łotew.zuobs, 'ząb';ind. dża(m)bhate, 'ugryza', dżambha-, 'ząb,paszczęka', awest.ham-zembajati, 'rozbija, druzgoce';grec.gomfos, 'kół'; niem.Kamm, 'grzebień',z dawnego kamb.

ZĄBRZ, p.żubr.

ZĄZEL, 'smycz';"trzymając psa na zążelu"; prasłowo;od 15.wieku zapisywane; cerk.żężił','obroża', serb.żeżel, 'tyka,do której psa wiążą',bulg.zegŭl, 'zatyczka u jarzma'; u nas dziś tylko narzeczowe zązelić, 'uprzykrzać się komu'.Nasze zązel jest więc "mazurskie",zamiast +żążel,a to od pnia geng-,lit. żengiu, 'kroczę'(różnica co do gardłowej,tak jak w gęś a żansis,i i.),prażanga, 'przekroczenie'; ind.dżănghā-, awest.zanga-, 'kostka u nogi'; niem.Gang.

ZBAN, p.dzban.

ZBEREŹNY, zbereźnik,zberezyje i zberezje; narzeczowe; znaczenie od 'figlarza,psotnika', do 'bezbożnika,zbrodniarza'; nie polskie,jak -ere- dowodzi; przyszło z pobereża (na Podolu), słynącego z hultajstwa i dziczy w 16.i 17.wieku,dokąd uchodził kto z prawem wojował,wszelki awanturnik;"jak na pobereżu", mawiano o 'nierządzie'.

ZBÓJ, zbójca,zabójczy (a wedle tego i zbójczyni);zbojować, 'zwalczyć',Leopolita; p.bić,bój.

ZBÓR, 'gromada; synod (sobór

ruski); kościół (protestancki, bo dosłownie wytłumaczona grec. synagōgē, łac. ecclesia); zborzyszcze (u Skargi); sborowy; Zborowski; p. brać.

ZBOŻE, zbożowy; dziś tylko o 'płodach rolnych', i w tem znaczeniu już w 16. wieku stałe, a nawet jest i w biblji, ale jeszcze częściej tam o wszelakich 'zbiorach, majątku': "z wielkim zbożym" ("z wielkimi bogactwy", Leopolita), "była włodarzem nad jego wszym zbożym", "obciążeni cudzym zbożym" ("zadłużeni", Leopolita), "będzie dziedzicem mego zboża" ('majątku'); p. bóg; zbożny, 'pobożny', od 14. wieku, w innem więc znaczeniu: 'wedle Boga'; czes. zboži, 'majątek'; małorus. zbiże z polskiego, bo tylko u nas przeszło zboże na rolę.

ZBOŻE. Słowianie-Polanie żywili się nietylko z łowiectwa i pasterstwa, ale głównie i z uprawy zboża. Ogólna nazwa 'zboża' było żyto, u nas przeniesione później wyłącznie na 'reż'; obok rży, dawniejsze i ważniejsze od niej były jęczmień i proso, którego trojaka nazwa najlepiej świadczy o jego znaczeniu: obok nazwy proso jest ber (brzyca; serb. brica nie jest, jak bają, pożyczką z trac. briza, lecz wraz z brzycą prasłowiańskie), i pszono; Grecy i Arabowie piszą też wyraźnie o uprawie prosa jako o głównej uprawie słowiańskiej. Obok jęczmienia i prosa, reż, przenicę i owies już w prarodzinie znano. Zę zboża wyrabiono prażmo, jagły, kaszę; kasza w obrzędach wszelakich (jak i ser przy weselnych) występywała wybitnie, szczególnie przy położnych. Z jarzyn najstarszy i najważniejszy bób; dalej groch i soczewica; mak, czosnek, rzepa równie pierwotne, gdy dynia, ogurek do późnych nabytków należą. Z owoców tylko bukiew i żołędź, orzech, jabłko, gruszka, tarnki, maliny i bdły-grzyby od prawieku poszły, gdy śliwy, trześnie, wisznie, nie mówiąc o brzoskwiniach, do pożyczek, acz wczesnych, liczymy. Prasłowem jest jagoda, obejmująca poziomki, bruśnice, czernice. W tem wylicza-

niu brak pierwotnej nazwy
'przenicy' której uprawa
prastara, starsza może niż rży,
gdyż jej nazwa dzisiejsza wi-
docznie późna, acz prasłowiańska,
od pszoná, niby "ziarnica". Przy-
czyną tego braku jest ta, że
pierwotną nazwę przeniesiono
wcześnie na chwast zbożowy, co
zrozumiałe wobec powszechnego
przesądu, że się zboże wyradzają
("jęczmień się często w owies,
w ber odmienią proso", Potocki,
Moralia), bo prasłowiańskie py-
ro znaczyło pierwotnie 'pszeni-
cę', jak dowodzą lit. pûrai grec.
pyros, 'pszenica'; u nas z pyra
nazwa pyrz (perz). Inne chwasty
zbożowe: stokłosa; kąkol, kostrze-
wa (te oba prasłowiańskie). Idąc
od prasłowiaństwa, wstecz, spostrze-
gamy niejedno dziwne zjawisko:
niemaż spólnej nazwy dla 'pro-
sa' właśnie, a brak jej i dla
'jęczmienia;' Litwa dzieli z
Słowiaństwem tylko nazwy 'rży'
i 'owsa'; ma dla 'prosa' prastare
małnos (łac. milium, grec melinē),
a dla 'zboża' jeszcze star-
sze jawai (ind. awest. jawa-,
'zboże'; grec. dzeia, 'orkisz'),
co u Słowian przechowało się
może w rus. owinie (jewinie,
lit. jauja, 'piec gdzie zboże
suszą'); dla 'jęczmienia',
'pszenicy', są na Litwie nazwy
całkiem odmienne, mieżei, kwie-
czei, a dla 'prosa' i soros.
Tak rozbiegły się znacznie j
obie grupy językowe, słowiańska
oddaliła się od pierwotnego
stanu jeszcze bardziej. Osob-
no p. len i konopie. Ze wszyst-
kich ogurkowatych jedyna tykwa
(p.) może rościć prawa do
prawieku.

ZBRODNIA, zbrodzień, zbrod-
niarz, zbrodniczy, 'co zbacza
z brodu (p. brnąć), t. zn. z prawa
normy'; to samo co zdrożny,
zdrożność, o 'zbaczaniu z
drogi (prawa)'.

ZBROJA, zbrojny, uzbrajać;
zbrojownia; pożyczka ruska,

zbruja,o 'zbroi', 'uprzęży końskiej'; nie powtarza się u innych Słowian;poszło od broj, 'liczba', nasze broić,p. (por. czyn, 'bron 'i czynić; rząd koński i rządzić);znaczy do dziś u ludu ,narzędzia,zaprzęgi' (zbrój).

ZBROJA, Kamienie i gałęzie tworzyły zbroje najpierwotniejszą,ale już Arjowie ciskali i z proc kamyki,kije zaś mieli sękate i opalane,dalej siekiery i młoty;nasadzali też na kije groty kościane czy kamienne (oszczepy),lub lekkie (trzciny itp.) z grotem mniejszym z łuków wypuszczali.Używanie kruszców,głównie żelaza,wydoskonaliło zbroje,ale słowiańska jeszcze i w wiekach po Chr.bywała wcale uboga;nie znała hełmu,pancerza,miecza;konnicy nie było. Głównie walczył Słowianin strzałami,i zatrutemi;miewał w ręku dwie lub trzy sudlice (oszczepy) i zakrywał się szczytem drewnianym (krótką,okrągłą tarczą).Wypadał z lasów i chronił się do nich,więc zimą go wojowano,gdy błota zamarzły a liście opadło.Od sąsiadów przejmywał nową broń z nazwami (p.hełm,miecz,szabla); handel bronią kwitł bardzo,i Karol W.zakazał 805 r wywozu zbroi i pancerzy do Słowian (niem.brunnia, 'pancerz'; z tego cerk.i czes.brnie,nam już obce).Słownik uwydatnia to ubóstwo broni;obfity on co do strzał-szypów (łuku itd.), zna kije,siekiery i młoty, noże (mieczów i Niemcy od Gallów dostali,jak i Rzymianie). Od 9.wieku,od walk zachodnich i wschodnich,wzmaga się siła bojowa,dotąd tylko liczbą groźna; nastaje ciężka konnica,z włócznią-kopją przydługą,w pancerzu i hełmie.Od prostych wojów wyodrębniają się wiciędze i drużyna książęca,oddana walce,uzbrojona i wyćwiczona,zaród i szlachty późniejszej;za Mieszka I i Bolesława W.c -

odznacza się już zwycięstwami. Średniowiecznych dalszych dziejów wojskowości i zbroi nie dotykamy; obce słownictwo zalewa je i później, niemieckie (wprost, lub częściej za pośrednictwem czeskiem), czeskie (szczególniej w 15. wieku), węgierskie (za Batorego); Lubieniecki w Poloneutychji kreśli dosadnie dawną zaśniedziałą wojskowość przed reformą Batorową, a w fraszkach wykpiwają "okazowanie" (ruszenie pospolite), mazowiecie szczególnie, i wyprawy wszelakich Albertusów. Ponowny upadek gotowości wojennej i uzbrojenia zaciężył nad 18 wiekiem; w jej odnowieniu górowały wpływy najpierw niemieckie, szczególniej pruskie, później francuskie; słownictwo, mianowicie dzisiejsze, bywa wręcz międzynarodowe i usuwa się z pod dalszych uwag.

ZBRYGOWAĆ SIĘ, 'pozbyć się': "chcąc się zbrygować takiego swatówstwa", około r. 1630; z włos. dis-brigare, 'uwolnić się'.

ZBUK i ZBĘK, dzbuk, o 'jaju niezalężonym, zapartku', ale i o wszystkiem 'zepsutem, cuchnącem'; zbucznieć, 'zbutwieć': "jako drzewo nie hnet zbucznieje", "aby ciało w grobie nie zbuczniało"; zbuczał r. 1500, 'uwiądł'; p. buczeć.

ZBYLIĆ, 'wspomnieć, myślić'; obok tego: zbilić, wzbilić, już od r. 1558 zapisywane; dziś tylko ludowe (jest i u Wyspiańskiego, w Weselu), "nie zbi(e)li mi o tem", 'nie pamiętam', zbielić, 'zapomnieć'; od był zbył, 'co się zbyło' rus. był, 'zdarzenie, powieść o niem'; serb. zbilja, 'prawdziwość'. P. być.

ZBYRCZEĆ, 'brzęczeć' na Podhalu, zbyrkot, 'brzęk', itd.; od bark-, burk-, o tem samem znaczeniu (w zapisce z początku 16. wieku czytamy o kamieniach: barczące, albo burczące), bo w podobnych słowach samogłoski niestałe (obok terlikać jest turlikać na Podhalu, i i.). Również zbyrki, zberki, zbery, 'miejsca nierówne, trząskie';

"po takich zbérach jeździć niebezpiecznie";zbyrczeć,zbyrkać: "wóz zberka po kamieniach", " zbyrkać kajdanami (podkówkami)".

ZBYT, nazbyt,zbytni,zbyteszny;zbytek,zbytkow(n)y;łączy dwa przeciwne znaczenia:cerk. izbyti,polskie zbyć (p.być), znaczy 'pozbyć'("żywota zbył", biblja),'wyzbyć się czego'; ale co zbywa,t.j. 'pozostaje',więc w biblji zbytki 'resztki'("ostatki",Leopolita),zbyteczny 'pozostały';tak do dziś u Czechów;i przeciwnie: 'co nad miarę (nad byt) bywa',a więc "zbytność luxuria" ('przepych') r.1500; a jest i trzecie zbyt: " na trzy zbyty",'zawody,razy', bo jest i zbyć = cerk.súbyti, co się zbyło, 'stało'.

ZDARZYĆ SIĘ, zdarzenie,wydarzyć się; znaczy pierwotnie 'udać się': zdarny tyle co 'zdatny',niezdara, 'do niczego,"chleb się zdarzył",'udał się';w biblji:"azać bóg zdarzy od niej mnie syny","zdarzy bóg co jest niepodobno"; tak samo czes.zdarziti,'udać się', na zdar, 'na szczęście'; p.dar.

ZDAWIĆ, 'zdławić',zadawić, 'zadusić',p.dawić i dławić.

ZDEB, zdbia; zdebie u Potockiego (zdbik; z tego,z mylnem ż:żbik); 'dziki kot'; u Stanka 1472 r.jeszcze pierwotne step,obok zdeb i zdbik, bo stpia i t.d.przeszło w zdbia;cerk. stĭpl', 'dzik'; por.lit.stiprus (ta sama wokalizacja), 'silny',grec.stibros, łac.stipulus, 'mocny'; p.ścbło (żdźbło);step i teść (p.) mają twardą połgłoskę zamiast mieękkiej,+ściep,cieść,wedle dalszej odmiany: ścpa,ćsca,z czego: stpa,tścia.

ZDECHNĄĆ, p.dech.

ZDJĄĆ, zdejmę,zdejmować; zdjęcie; nowe postaci,od 17. wieku coraz częstsze,zamiast dawnego zjąć (z,p.,w obu znaczeniach,szczególniej zaś w

trzeciem: ,z góry'), gdzie d mechanicznie wsunięto między z-j (już w 16. wieku), a gdy się takie zdjąć utrwaliło, przeniesiono jego zd i do zejmę, zejmować; ze zdjąć por. rus. sniat' szapku, ,zdjąć czapkę', i sonm (nasze sejm).

ZDOBA, zdobić, zdobny, ozdoba, p. doba.

ZDRA; do zdry, ze zdrą, 'zupełnie, do krzty', od źrzeć, 'patrzyć' (p.).

ZDRADA, zdradzić; zdradźca, z tego zdrajca, ale zdradziecki; zdradliwy; d wsunięte, jak stale, między z-r (w 14. wieku nawet: Izdrael, zdręki t. j. z ręki); p. rada i por. niem. Verrath.

ZDRÓJ, zdrojowisko, zdrojowy; d wsunięte; cerk. izroj, 'co się wyroi, wybije, wytryśnie z ziemi', sroj, ,ściek'; u nas i wzdrój (od wez-); p. rój.

ZDRÓW, zdrowie, pozdrowić, zdrowotny, itd.; prasłowiańskie; cerk. sŭdrawije, od sŭdraw, rus. zdorow, pozdorowat'sia (zdrawstwuj.' cerkiewne); czes. zdráw, zdrawi. Postać pierwotna: dorw-, t. j. derw- (p. drzewo) z wokalizacją o, a co do przechodu znaczenia od 'drzewa' na ,siłę zdrowie', por. wyżej zaderewisty, zaderewnić. I w innych językach od nazwy 'drzewa' pochodzą nazwy 'siły' np. ind. dāru-, 'drzewo' dārunas-, 'twardy', awest. drwu-, staropers. duruwa-, 'zdrowy', 'silny'; łac. robur, 'dąb', robustus, 'silny'; lit. drūtas, 'silny'; por. z naszem drwa (niem. Treue, trauen, goc. trausti, 'spółka, umowa'; stąd i dzisiejszy trust). Jest więc zdrowy niby zdrzewiały, por. zedrowiec. 'zdrętwieć'. Obok zdrów są postaci z st-, rus. storow (Kroniki W. Nowogrodu), dolnołuż. strowy, nasze wyjątkowe strowie (w 15. wieku). Strowski.

ZDROŹNY, zdrożność, p. droga;

por. zbrodnia.

ZDUMIEĆ SIĘ, zdumiony, zamiast: zumieć się zumiony; p. um; w zumieć z- równe cerk. iz-, 'wy-' rus. izumljat'sia, niby 'wyjść z umu, rozumu'; częste w 15. i 16. wieku: zumiawszy się, 'przerażeni', zumiały (./), 'zdziwiony', zumienie, 'przerażenie'. Od 18. wieku zastąpiliśmy zumieć przez zdumieć się zdumiony, p. duma. Por. zuchwały.

ZDUN, 'garncarz', jedyna pozostałość po prasłowie: cerk, zdati, zižda, 'buduję, lepię', zid, 'glina', zid', 'materjał', zdatel, 'twórca', zidczij, 'budowniczy', rus. cerk. sozdatiel', 'twórca', zdanije, 'budynek', zodczij (nie +zedczij), 'budowniczy', czes. zed', 'mur'; lit. žiedziu, 'buduję', žaidas, 'piec', židinýs, 'ognisko', prus. zejdis, 'ściana'. Wiemy więc, z czego Słowianie mury "lepili", i że ich ściana z niem. Stein nic spólnego mieć nie może.

ZDZIAĆ, 'nazwać', w 15. wieku stałe; zachodzi np. w biblji kilkadziesiąt razy: "zdział Adam imię swej żenie Ewa", "jemużto Aleksy dzieją" ('którego zwą Aleksym), "jemużto Laban zdział"; właściwie 'nadziać, nadać imię'; p. dziać.

ŹDŹBŁO, w 15. wieku śćbło, bo ść- udźwięczniło się przed dźwięcznemi bł; półgłoska zagłuchła; rus. stiebło; ściebło w psałt. florjańskim, zczblo w puławskim; w 16. wieku, u Wujka i i., narzeczowe zdbło, zbło, ździebło, zdziebko. Prasłowo; cerk. stiblije (zbiorowe), słowień. steblo, serb. stablo, czes. zblo, łuż. splo, spjelco, stwjelco, małorus. stebło (imię Stebelski). Lit. stiebas, 'słup', stibyna, 'goleń', prus. stibinis, 'płozy u sani'; tu przeważają, jednak postaci na -p: lit. stipinai, 'płozy u sani', stiprus, 'silny', stipti, 'sztywnieć ', (i 'martwieć'); grec.

stifros (lit.stiprus),stiptos, 'ściśnięty';łac.stipula, 'źdźbło' (tu należy i stypendium,od stips, 'dar'),stipes, 'słup,pal', stipare, 'ściskać'; niem.steif (dawne stīf;Steife to samo co lit. stipinis).Jest u nas w stipca, 'sprycha u koła',starorus.stpica, łuż.stpica,stwica.

ZEDRWIEĆ, 'struchleć',p. drwa,gdzie +drwieć opuszczono.

ZEGAR, zegarek,zegarmistrz; r.1500 zeger;z niem Seiger, o 'klepsydrze',w której piasek czy woda miarowo opadały,ciekły (niem. seigen);dziś zastąpił to Niemiec wyrazem Uhr,z łac.horologium (horarium,co oznacza hory, 'godziny'),czes.orloj; węg.czégér,jak u nas zegar,obok ora.Jeszcze r.1552 zegar nie "idzie",lecz zawsze "ciecze": "zegarek dociecze",Potocki.

ZEKIER, zekir; "zekier do łuku", "zekiry,dardy i inne spiże" ('zbroje'),"zekier czy pierścień?", "(wezyr) swój zekir książęciu oddawa";w 17. wieku częste; z tur.zejkir, zehkir, 'pierścień' (i u łuku); jest i u Serbów,zecir, 'pierścień'.

ZEKŁTAĆ, 'połknąć',"sie- mię...od nieprzyjaciół waszych zekłtano będzie" ("nieprzyjaciel ochłanie",u Leopolity);k z g przed łt,bo poszło od +głtać, głytać (czes.zehltati,zehltiti),od pnia glŭt- (rus.głotka, 'gardło';cerk.glŭt, 'gardło', glŭtati, 'chłonąć,połykać'; serb.gutati.

ZELE, w muzyce wojskowej,z tur. zil, 'cymbałki'.

ZELOWAĆ, podzelować, 'dać podeszwę'z niem.Sohle (z łac.solea), besohlen,o tem samem znaczeniu.

ZELOZJA, 'zazdrość',zelant, 'gorliwiec',dawna łacina,od zelus,zelosus,włos.gelosia,zelante (to samo).

ZEŁWA, zołwa,obie postaci prapolskie,jak i zełwica i zołwica; jedynie zołowka ruskie; 'bratowa';

prasłowo; cerk. zlwa, serb. zaova (z +załwa), czes. zelwa (znaczy i 'synowę', ale to późne); brak w lit.; grec. galoōs, 'bratowa', łac. glos.

ZEPŚNIĆ SIĘ, upsnąć się, Kwiatkowski 1564 r., 'ponieść szwank'; zepśnić i popśnić się, 'popsuć się', w 17. wieku, dziś ludowe, przypsnąć, 'przerwać'; słowień. opesnoti, 'umknąć'.

ZERKNĄĆ, 'spojrzeć', było i zierknąć; zerkać, zerk; nazierkiem (p.), nieraz w 17. wieku ("Tatarzy prowadzą nas do granic nazierkiem", niby 'nadzierając'); z pierwotnego +zirk- od pnia źir-, p. źrzeć, 'patrzyć'; w cerk. częstotliwe zrcati, pozrcati, 'poglądać', zrcało, 'zwierciadło', słowień. zrcalo i zrkalo, bułg. zrkoli, 'oczy', czes. zrcadlo i zrkadlo, 'zwierciadło', rus. nazierkom, 'nazierkiem', soziercat', 'poglądać'. Z wokalizacją o: +zork-, południowe i czes. zrak, nasze zrok, rus. zorok, a więc cerk. zrak, 'widok', prizrak, 'przywidzenie, mara', zazrak, 'zarzut'; serb. zrak, 'powietrze', zraka, 'promień'; czes. zrak, przizrak; rus. zraczki, 'źrenice' (cerk., zamiast zoroczki); zrok mamy w przezrocze, z czego, wedle źrzeć: przeźrocze, przeźroczysty, obok i zamiast przezroczysty (narzeczowe przeźrótka przypomina swojem t bułg. ozrtam se, 'obzieram się'), i we złożeniu w-zrok. Zamiast ziercadło, lub zierkadło, mamy od 15. wieku tylko zwierciadło (p.). Przyrostek -k (jak w znak, brak, dźwięk itp.); oboczność zerk- (zyrk-) i zierk- również nie wyjątkowa.

ZEZ, 'szóstka w rzutach kostkowych', od 15. wieku ogólne, później zyz; przeniesione na wzrok: "zezem patrzyć", zezować, zezowaty, i zyz, zyzowaty (mamy na to liczne wyrażenia: rozoki, brlokowaty, "świdrem patrzyć"); z niem. ses, die Sechs (z łac. sex, 'sześć'). Przysłowie, szczególniej częste u Potockiego: "jak goły na zyzie" (inni mówią: "jak goły na ledzie"), o 'niepewnym bycie' np.: "codzień

śmierci jak goły czekając na zyzie". Jest i zys, nazwa rodzaju 'orłów'; Cygański w pierwszym wydaniu 1584 r.: sys, p. susoł. Pomijamy imiona Zych, Zyś zdrobniałe do Zygmunt.

ZĘDRA, 'żużel; opiłki'; zyndra; zamiast naszego zą- u innych Słowian sę-, cerk. sędra, 'spiekła krew', czes. sádra, 'gips', serb. sedra.

ZĘZA, zyza, 'ściek wody w statku', "plugawa zęza", "smrodliwa zyza", w 16. wieku.

ZGAGA, 'gorycz w gardle'; prasłowo; rus. słowień. izgaga, czes. zháha, záha (žháha, žáha, wedle žáhati, 'palić'; podobnie i w słowień. žaga); z wokalizacją a do pnia geg-, p. żec, jak w zágar (gorzeć), para (przeć), war (wrzeć), skwar (*skwrzeć), sad (siedzieć); geg-, z deg-, ocalałego w dziegieć (p.), jedynie powszechnego u innych Arjów: lit. dagas, 'upał', daga, 'żniwo', prus. dagis, 'lato' (inna samogłoska, o krótkie, nie długie, jak u Słowian); ind. dāha-, 'upał, pożar', goc. dags, niem. Tag 'dzień' (u nas w pożyczkach, tabork z Tagwerk). U Słowian brak wokalizacji o, jak to nieraz bywa: niem gogani dog-

ZGOLEMO, 'wielce', p. golemy.

ZGRZEBI, dziś zgrzebie, zgrzebny, o 'prostem płótnie', p. grzebać.

ZGRZYT, dawniej skrżyt; już 1500 r. tylko zgrzyt (zgrzytać, "zęby zgrzycą", Potocki, zgrzytanie), ale w psałterzach nigdy inaczej niż skrżytać; w cerk. obok skrĭžĭt, z półgłoską, jest i skrižit, z i, jak u nas; rus. skrieżetat', cerk. skrgati i skrižiti, 'zgrzytać'; czes. szkrhati, skrzehtati, szkrtati; por. skarga z innem następstwem płynnej.

ZIAĆ, zieję; ziew, ziewać;

poziewać,wyziewać,wyziewy; jednorazowe: zionąć (zamiast +zinąć innych Słowian,wedle wiew: wionąć);wyzionąć;rozziewić,rozziawić,rozdziawić (usta),rozziew;ziepać i zipać, 'oddychać z ciężkością'. Częste u Potockiego zazionąć: "zazionie żaba łasicę","wilk owcę". Częstotliwe: ziajać,zziajany, 'zadyszany';ludowe zazijać się zjajany. Prasłowo;cerk. zijati, zěją i zijają,zěwnati;bułg. zina i zěpam;serb. zinuti,zijechati obok zijewati;czes. záti,ziwati i zipati;rus. ziew, 'pysk',rotoziej, 'gapiący się' (rot, 'usta'),narzeczowe ziepat', 'krzyczeć'. Lit. ap-žioti, 'obzionąć',žiowauti, 'ziewać', žiopsoti, 'gapić się';łac. hio, 'zieję',hi-sco, 'otwieram usta'; niem. dawne giēn,gewōn,ginēn,i geinōn,dziś gähnen, 'ziewać'.

ZIARAĆ, ziarają, Kwiatkowski 1564 r.("księgi nie mruczą,nie ziarują,nie są drapieżne,nie obżarliwe");ludowe ziarać,ziorać, zierać, o 'zazdrosnem patrzeniu,czekaniu',ale i: "ogniem ziarać", 'płonąć';częstotliwe do źrzeć (p.);žerati jest i u innych Słowian.

ZIARNO, zarno; obie postaci są prapolskie (jak dziarski i darski),chociaż zarno ginie w 16.wieku (zarnaty w biblji); z pierwotnego zirno;ziarko,z ziarnko;ziarnisty,ziernisty. Prasłowo;tak samo u wszystkich Słowian;cerk. czes. zrno,rus. zierno; lit. žirnis, 'groch',prus. zirne, 'ziarno';niem. Korn (goc. kaurn), 'ziarno',i Kern, 'jądro';łac. grānum (z czego gran). P. źrzeć,źrzeję.

ZIELONY, zieleń,zielonawy; urobienie prasłowiańskie,cerk. bułg. słowień. serb. zelen,od ziele,zbiorowego do +zieło, zioło (cerk. zelije,serb. zelje;na dawnej Rusi i o 'truciźnie');ziółko; zielnik; zimozielon, roślina. Prasłowo

lit. żelti, 'zieleniec', żelmuo, 'latorośl', zreszta z inną samogłoską: żolē, prus. zalis, 'ziele', zālias, 'zielony'; grec. chloē, 'ziele', chlōros, 'zielonawy', P. złoto; por. żółty. W cerk. jest i złak, 'zioło', z pierwotnego +zołk. Pierwotne zioło u Słowian dziś rzadkie, głównie u nas bywa, ale i tu w liczbie mnogiej raczej. Nazwana zieleń od ziół, ale zioła od koloru żółto-zielonego; obu barw dawniej nie rozróżniano; u Słowian niema już śladu po tej dawnej nazwie, zastąpionej przez żółty, ale na Litwie są jeszcze jej ślady: żalas, 'rudy' (nasze zoła, p.), żiłas, 'siwy'. Z naszem zielony zestawiają bezpośrednio (co do słowotwórstwa) ind. hiranja-, awest. zaranja-, 'złoto' (ind. hari-, awest. zari-, 'żółty, złoty'); Litwa nie posiada czegoś podobnego.

ZIEMIA, drugi przyp. liczby mn.: ziem; ziemisty; ziemny, ziemniaki; ziemski; ziemianin, 'terrigena', ziemiański, ziemiaństwo; ziemek (niem. 'Landsmann'), dziś ziomek; poziemki, dziś poziomki (mylnie io zamiast ie); przyziemisty; podziemie; oziem (uderzyć), wedle stałego trybu, jak osob', wnątrz itp. stąd pozorny nowy rzeczownik np. u Czechów zem (u nas ziem, jak łódź zamiast łodzia; dawnym czasom to obce). Prasłowo; cerk. zemlja; lit. żemē, prus. (zame) zeme; lit. żemas, 'niski', stąd nazwa 'nizoziemia'. Żemaitē, w przeciwieństwie do 'wyszoziemi', Aukszototy (od aukształas, 'wysoki'); z Zemojty nasza Żmójdź, Żmujdź, a z niej dzisiejsza Żmudź; żeminis, 'ziemny' (nazwy bóstw Żeminē, Zempati, Żemininkas), żemiszkas, 'ziemski'. Grec. chāmai, 'na ziem'; awest. zemi = łac. humi, 'na ziemi'; łac. humus, 'ziemia', humilis, 'niski'; grec. chthōn. Stąd lit. nazwa 'człowieka', żmuo, prus. zmoj (dalsze urobienie prus. zmunents, ze zwykłym przyrostkiem, naszem -ięt; lit. żmogus), żmona, 'kobieta', żmones, 'ludzie'; łac. homo, humanus (stąd europejskie humanista, humanitarny, humanizm); goc. guma, 'mąż' ocalałw w

niem. Bräutigam.

ZIĘBIĆ, ziąbić, ziąb; zi?bnąć oziębły, przeziębienie; tu i nazwa ptaszka zięba (tak samo łac. frigella, bo "frigore cantat", 'śpiewa w zimie'); prasłowiańskie, bez odpowiedników dalszych; cerk. zębą, zębsti, ozębłost'; czes. zábsti; rus. zjablik, 'zięba'. Z wokalizacją o: zonb-, w przestawce: znob, oznoba, znobkij, rus. i bułg., o 'zimnie', 'febrze'.

ZIĘĆ; prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. zęt', itd.; lit. żentas, łotew. z odmienną wokalizacją; znuots, jak ind. dżnāti-, krewny'; gresc. gnōtos, 'krewny'; ind. dżanati, 'rodzi', dżanitar-, 'rodzic', awest. zāta-, 'zrodzony' (nowopers. zāda-, syn', w nazwach, zade, i po naszych romansach 18. wieku); grec. genesis, 'początek' (taż samogłoska co w zięć), genetēr, 'rodzic', gignomai (zdwojone), 'rodzę się'; łac. gigno, 'rodzę', nātus (z gnatus), 'rodzony', gens, 'szczep', genitor, 'rodzić'; goc. -kunds, 'zrodzony', niem. Kind, 'dziecko'. Pień zupełnie odrębny od pnia dla znać.

ZIMA, zimny; zimnica, 'febra', w biblji, u innych Słowian 'lodownia', piwnica'; ozimina (ozimie lub ozime zboże); pozimniało; przezimować; zimostradny (o drzewie i i.), 'co zimę wytrzymywa'. R. 1472 zimoziele(j), zim(o)zielon, samozielon(?), 'roślina nietracąca w zimie liści', r. 1500 zimozielon, w 15. wieku i "zimolza(?), albo zimozlim"(?), czes. zimolez, zimolaz (?); ależ zimolza u Stanka 1472 r. 'lonicera' (stąd rus. zimolost', zepsute?), a Rostafiński twierdzi, że to właściwie ziemolez, "niskie, przyziemne drzewko, z czego słoworodem ludowym zimolez, zimołza". Prasłowo; wszędzie tak samo. Lit. żiema, żieminis, 'zimny' prus. zema; ind. heman, 'zimą', hima- 'zima, zimno'; awest. zjam-, 'zima'; grec. cheima, cheimōn, 'zima, burza', chiōn, 'śnieg'; łac. hiems, 'zima', hibernus, zimowy (stąd nasze hyberny,

'leże zimowe').

ZIOBRO, równie mylnie jak żebro;pierwotna postać: rzebro,jak u wszystkich Słowian (cerk.rebro,rus.riebło;Czesi piszą też mylnie żebro,obok rzebro; łuż.rjebło i korjebło,dolnołuż.riobro,rioblo i korabja(; brak w litew.;niem. Rippe (dawne ribbi).Nasze ziobro ziebro,niby z "mazowieckiem" z zamiast ż (rz),albo jak zielazo (p.).;w biblji zebro.

ZŁOTO,złoty,złocić,złotnik; złotnica, 'czasza (złota)',w biblji;pozłótka;złotogłów,o 'drogiej tkaninie';złotousty. Prasłowo; z +zoł-to,cerk.,południowe i czes.zlato,rus.zołoto (zołotnik,o wadze).Brak na Litwie (lit.auksas t.j.łac.aurum),tylko u Łotwy jest zelts, 'złoto' (a narzeczowe lit.żełtas, 'żółty',?);jest zato w niem. Gold (goc.gulth),a pokrewne (od pnia zel-,'żółty', p.zielony,-tych kolorów nie rozróżniano) w ind. hiranja-,awest.zaranja-,'złoto',ind hari-,awest.zari-, 'żółty', 'zielony'.

ZŁY, zlić się,złość,złostny(złostnie w biblji;złośćni w psałterzu?),złośny,złośnik,złościw złościwy,złościć się;we złożeniach: złodziej (p.dziej; znaczy już w 14.wieku nie 'złoczyńcę',lecz 'kradnącego');złoczyńca;złorzeczyć (złorzecznik, 'przeklęty', biblja).We zły wsunięto g: +zgły (zagly u Załabian;)od tego poszła zgłoba, ,złość', zgłobiwy i zgłobliwy, 'złośliwy', zgłobić ("nad lud twój zgłobili radę",w obu psałterzach; r.1532: "myślili złgradę", 'malignaverunt consilium'), ale to ginie już w 15.wieku zupełnie,gdy w psałterzu florjańskim (ale tylko w pierwszej części)bardzo pospolite; w biblji już go zle użyto: 'zgłobę ('żal','querelas') synów izraelskich usłyszałeśm". (Z głobą p.głobić,nic nie ma spólnego;zgłowa raz błędnie w

psałterzu napisane). Prasłowo; tak samo i to samo u wszystkich Słowian: cerk. zŭł, złoba, złyni, złobiw; ale złodziej pozostaje u nich 'złoczyńcą', albo 'djabłem'. Znaczenie pierwotne takie samo jak w krzywy-krzywdą: lit. pażułnus, 'krzywy, ukośny', atżułas i atżułus, 'przykry', iżułas, 'bezwstydny', iżułnus, 'ukośny', pażwiło, 'skłonił się', nua-żwelnus, 'stromy'; łotew. zwelt, 'obalić', zwelus, 'chwejny'; ind. hwarate, hwalati, 'uchyla się', dżu-hurāna-, 'bez powodzenia'. awest. zurah-, 'krzywda', pers. zūr, 'fałsz, kłamstwo'.

ZMORA, u innych Słowian, a czasem i u nas, mora, o 'czarownicy' głównie o 'duszeniu, gnieceniu we śnie' ("zmora dusi") niem. Mahr, Nachtmahr, franc. cauche-mar, rus kikimora; nie ma związku z słowem mara ani mór; dalszy wywód wątpliwy.

ZMURSZAŁY, od murszeć, 'butwieć', mursz, 'gnicie' z niem. morsch, o tem samem znaczeniu.

ZNAĆ; ('zna'), w psałterzu; znany; znajomy; znaniec, psałterz, 'znany'; poznanie; Poznań (Poznań); znawca (jak dawca), wyznawca, znawczyni; liczne złożenia: do-, przy-, u-, zaznać; p. znak, znamię. Przysłówkowe znać pomieszano z snadź (p.). Prasłowo; cerk. znati, znaja, i tak u wszystkich Słowian; ind. dżnājate, 'uznaje'; grec. (zdwojone) gi-gnō-skō, 'znam', aoryst: egnō, 'poznał', gnōsis, 'wiedza'; łac. nōsco, 'wiem', nōtus, 'znany' (stąd notoryczny, notyfikacja, notarjusz, notować, notaty), grec. gnōtos; niem. dawne irchnāan (erkennen), 'poznawać'. Litwa ma to samo z inną wokalizacją, żinoti, 'wiedzieć', prus. pozinimai, 'poznajemy'; lit. żenkłas (prus. dawniejsze zentlas), 'znak', pażinti, 'poznać'; awest. zanti-, 'wiedza'; niem. kann, Kunde, Kunst

(nasze kunszt,p.).

ZNAK, znaczyć,znaczny,znakować;odznaka; na-,o-,prze-, wyznaczyć;przeznaczenie;znakomity (od znakomy,t.j. 'znaczny'); znachor ruskie, 'wróżbit'; prasłowiańskie urobienie od zna- (p. znać),z przyrostkiem -k,jak brak, 'wesele',od bra-ć (żonę), zlak z +zolk do zol-, ,zioło'.

ZNAMIĘ, znamionko,znamionować znamienity; prasłowiańskie urobienie od zna- (p.znać),jak brzemię od ber-, 'nieść',płomień od poł-, 'płonąć'.Ogólne od psałterzów i Kazań świętokrzyskich; od 13.do 15.wieku jest i pierwotne znamionać (cerk.znamenati), częstsze niż znamionować: " znamionawszy ji pirścieniem" ('naznaczywszy'), "imiona znamionana", 'naznaczone';w biblji jest i znamionawa, 'znaczy' (znamionujesz w psałterzu).

ZNIENACKA, por.znieobaczka; w 15.wieku znaczy: 'powoli,stopniowo',dziś: 'nagle,niespodziewanie'; należy do nadziei- nadżby,por,słowień.serb.iz nenade (do nada,'oczekiwanie, nadzieja');małorus.i białorus.z polskiego;serb.iznenad, 'traf'.

ZNÓJ," aż do znoja słunecznego:,w biblji ("aż słońce zagrzeje,Leopolita);znojny,znoić,uznojony;prasłowiańskie; tak samo i w tejże znaczeniu u wszystkich Słowian;cerk.znoj; od pnia zni-,'żec',rus.znijat', zaznijat', 'spalić,zwęglić'. Tylko znicz, 'ogień święty', nic z tem nie ma spólnego; świeży to wymysł ze źle odczytanego i jeszcze gorzej wyłożonego żinczius u Długosza; żinczius (od żinoti,p.znać), to litewska nazwa 'znachora' (z przyrostkiem słowiańskim -czius),pomieszana z wiecznym ogniem Perkunowym,którego strzegli kapłani.

ZOBAĆ, 'jeść',dziobać' (w dziobać d- przydano);"chciwie zobali przenicę",w Ezopie;w biblji: "czas,gdyż źrzałe jagody godziły się zobać" ("mogły być jedzło-

zorja (w liczbie mnogiej zorję) 'zorza', zarja 'blask'; czes. zorze, 'zorze', sárze, 'blask'; rus. zarja, zarjewo, 'łuna'. Prasłowo; prus. żari, 'żar', lit. żėrēti, 'lśnić', żarija, 'zarzewie', żara i pażara, 'blask'. P. wzrok, zwierciadło.

ZORZA, p. +zór.

ZOSTAĆ, zamiast dawniejszego ostać, p. Tam wspomieliśmy o dwojakiem ostać: odstać i obstać; i zostać było również dwojakie; my dziś tylko drugie znamy: zostać, pozostać, pozostawić, pozostałość, ale od 14. do 16. wieku znano i pierwsze: "czemu jeś mię został" ('opuścił'), "grzeszniki zostające ('odstające od') zakona", "zostawion jest" ('opuszczon'), psałterz, "nie chcieli tego zostać" ('opuścić'), biblja; jeszcze u Kochanowskiego: "przodków swych zostać masz sobie za lekkość". Dziś nam już i zostać bywa za mało; w pozostać trzy przyimki skupiliśmy, na co dawniej jednego starczyło.

ŹRENICA, słoworodem ludowym do źreć (p. źrzeć), 'patrzyć', zamiast pierwotnej zienicy, prasowiańskiej; cerk. zěnica; rus. zienki, zienok, 'oczy' i 'źrenica', ziechat', poziejat', 'patrzyć'. Już w obu psałterzach ta mylna postać: "jako źrzenice oka". W słowniczku 1532 r.: : "jirzenica, pupilla", tamże: "jirzące sumienie", o "skrupulatnem" sumieniu.

ŹRZEĆ, źrzę; we złożeniach: dojrzeć, pojrzeć, ujrzeć, nienajrzeć ('nienawidzieć'), zajrzeć (to samo niemal), częstotliwe: podejrzywać; podejrzany; wszystko z dawnego dożrzeć, pożrzeć, użrzeć, np. pożrzycie, 'patrzcie', użrzyta, 'ujrzą' (oba), użrzaw (zamiast użrzew, już od najdawniejszych czasów, wedle użrzał; jest i użrzewszy, z czeska?), użrzenie; źrzadło w 16. wieku. Pień zŕr-; cerk. zŕrja, zŕriszi, zŕrěti, czes. zrziti, zrzim, zrziedlo, 'zwierciadło', rus. zriet', zrju, zrisz;

częstotliwe zirati,u nas zirać, od 16.wieku zierać,we złożeniach: pozierać,do-,za-,wy-,nad-zierać (rus.nadzieratel). Z wokalizacją o p.+zór (a jest i wokalizacja żar-, p.tamże); z przyrostkiem -k,zerknąć (p.),i wzrok (p.tamże). P.Sowizdrzał,zwierciadło,zazdrość, rzetelny.Lit.žiurėti, 'patrzyć', z odmienną nieco samogłoską,(i wtórne,jak nieraz).To zir- odmienia się więc: źrzę,źrzysz, pojrzę,pojrzysz;inaczej następne źrzeć (p.).

ŹRZEĆ, źrzeję;częstotliwe: dojrzewać;dojrzały;z dawnego doźrzeć,doźrzewać,doźrzały;źrelszy, u Potosckiego, 'dojrzalszy'; doźrzały przechodzi zwykłym trybem (p.środa z śrzoda) w dozrały, a to ulega przestawce: dorzały (jak rsłoda z środa,p.),poczem d się wysuwa: dordzały,niedordzały u Kochanowskiego,dordzewać,'dojrzewać'. Złożenie: skoroźrzy i skołoźrzy (z stałem bezmyślnem zupełnie rozpodobnieniem dwu r), "skoroźrzywy (i skołoźrzywy) frukt", 'rychłościgły',lub: "owoce skołozrywe","nadzieją skołozrywą płoszy", "ty wolisz skołozrywą niżli zimostradną (żonę)",Potocki.U nas tylko to zir-; u innych Słowian jest i z wokalizacją o: zor;cerk. zĭrěti,zĭrěją,zĭrěl,'źrzały', sъzoriti,słowień.zoriti,czes. s-zorziti,rus.zorit', 'dać dojrzeć'.Prasłowo; brak w lit.; ind.dżarati i dżīrati, 'starzeje',dżarant-, 'starzec', dżāra-, 'starzejący się', dżīrna, 'ułomny',awest.zarwan-, 'wiekowość',zarta-, 'zstarzały';grec.(zdwojone) gergerimoi, 'padałki',gerōn, 'starzec',gēras, 'wiek'.P. ziarno.

ZRZĘDZIĆ, 'gderać',zrzędny, zrzęda,zrzędzi(o)cha; od 17. wieku już w tem ujemnem znaczeniu 'gderania',ależ wyszło od rządu (p.),zrządzania;jeszcze w 17.wieku zrządzić: 'wyrządzić'.

ZUBR, zubrować, 'czyścić'

(o mące), z niem. säubern.

ZUCH, zuchowaty; skrócone z zuchwały, t. j. zufały (f i chw stale się mieniały: ufała i uchwała, tu odwrotnie, chw zamiast pierwotnego f z pw), to jest z-upwały, 'desperat', co z-upwał, t. j. stracił upwę, ufanie' (p. pwa, pewny), więc przeciw po-ufałemu, za-ufałemu; tu z- równe cerk. iz-, 'wy-', podobnie jak w zumieć się (p. zdumieć się). Pierwotna postać i znaczenie jest w biblji: "aby zufał" 'ut desperet'; "aby nie miał więcej nadzieje", Leopolita).

ZUĆ, zzuć, zzuwać; zuwadlnia, r. 1500, 'gdzie suknie składają'; cerk. iz-uti (w zzuć zdwojony przyimek); p. *uć, obuć, wyzuć.

ZUFKA, zuwka, żufka, żuwka, 'polewka'; częste w 15. i 16. wieku ginie w 17. wieku; z niem. Suppe z franc. soupe, a to z niem. saufen, 'żłopać'. Niemieckiemu s- odpowiada w dawnych pożyczkach ż- (p. żeglarz, żegnać), później i z-, np, zaga z niem. Säge, 'piła', a z przedsuniętem d- (por. dzwon): dzaga, u Bielawskiego, prusaka, 1595 r.: "obie dzadze", 'obie piły'; zegar z Seiger; więc zjawia się i zufka, "winna zuwka", po "Murmeljuszach" i "Mimerach" (słowniczkach 16. wieku); u Reja żufeczka, u innych i żófeczka. Nowa pożyczka: zupa.

ZUPEŁNY, zupełnie, od 16. wieku, zamiast upełny (co Rej w Psałterzu stale używa; upełnie w biblji, zupełnie u Leopolity); Czesi úplný zatrzymali, my mnożymy stale przedimki (por. zostać, zobaczyć, itd.); u- oznacza tu dokonanie, jak w usiąść, ustroić itp.

ZWAĆ; dawniej odmieniano: zowę, zowiesz, zową, poźniej zowię zowiesz, zowią; częstotliwe (zywać) w złożeniach: od-, prze-, przy-, wy-, nazywać; odzew, odezwa; nazwa, nazwisko, przezwisko; "tak zowący" (albo "tako rzekący"), 'tak zwany', wedle dawnego trybu u imiesłowu czynnego; samozwaniec. Prasłowo; tak samo u innych Słowian; cerk. zwati, zową; w

czeskiem jak u nas nowe: zwę, zwiesz, zwie (się) itd., wedle zwać, chociaż zowię nie ustąpiło mu miejsca. Brak w lit.; ind. hawate, 'przywoływa', hwātar-, 'wołacz' (cerk. zwataj); awest. zbajeiti, 'przyzywa', zawati, 'przeklina', zūta-, 'wezwany'.

ZWIASTOWAĆ, zwiastun, od +wiast, 'znany' (p. niewiasta), por. wieść; cerk. izwiest w rus. izwiestieje, 'wiadomość'.

ZWIERCIADŁO; jest i wierciadło w 15. i 16. wieku, jakby od wiercenia, 'obracania'; ale u innych Słowian nazwane od wzroku, od zierkania (p. zerknąć): czes. zrcadlo (z tego u nas zrciadło r. 1527) i zrkadło; rus. ziercało i zierkało; słowień. zrcalo i zrkalo; u Glabera (1535 r.) stale źrzadło albo zwieciadło: w źrzadle albo w zwierciadle.

ZWIERZ, zwierzę, zwierzęcy, zwierzyna; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. zwěr; lit. żwēris, prus. zwirins, 'zwierzę', lit. żwériena (=zwierzyna); grec. thēr i fēr, 'zwierz', łac. ferus, 'dziki', ferīnus.

+ZWNIEĆ, 'brzmieć'; już w 14. wieku przestawione we: wznieć, w psałterzu florjańskim poprawnie: " wzniały są się wody ich", " zawznieli nieprzyjaciele twoi"; pisarz psałterza puławskiego nie rozumiał już tego słowa i napisał raz: zawsmiały, a drugi raz: 'poznali'; w psałterzu z r. 1532: " brzmeli"; tak samo przestawili Czesi wznieti ze zwnieti. Prasłowo; zwĭn-(por. rus. Zwienihorod, u nas fałszywe Żmigrody ze Zwnigrodów: król chorwacki Zwnimir w 11. wieku). Z wokalizacją o: zwon-, p. zwon, dzwon; dalsze urobienie z-k: źwięk, p. dźwięk; cerk. i z g: zwęga, rus. zwjagat', 'dzwięczeć', bułg. i z t: zwŭntja, 'dzwięczny'. Cerk. zwĭněti, zwon, zwoniti; rus. zwieniet'; z cerk. zwęgą, 'ogłaszam', por. lit. żwengti, 'rżeć', żwangēti, 'brzęczeć', żwangus, 'głośny, dźwięczny'.

ZWON, zwonnik, zwonarz (1549),

zwonek, zwonica r. 1500; zwonowy; jeszcze w 16. i 17. wieku powszechne, zamiast dzisiejszego dzwon itd. ptaszek zwoniec (dzwoniec już 1584 r.); częste w nazwach roślin, zwonki, r. 1500: "ervus, lebiodki, zwoniec", "enula, zwonki"; 'hypericum' nazywa się w 15. i 16. wieku zwoniec, zwończek, zwońciec, zwonki, dzwonki, dzwoneczki (r. 1472 i suchywilk, co znane i jako przydomek osobowy); p. +zwnieć.

ZWURDZIĆ, o mleku, 'skipieć', pożyczka rumuńska (urde, serb. urda, 'twaróg'), jak tyle innych w mleczarstwie, od pasterzy wołoskich.

ZWYCIĘŻYĆ, zwyciężca; zastąpiło niezłożone wyciężyć, gdzie wy- przez nieporozumienie się dostało zamiast wi- od słowa wiciądz, wiciędza, serb. witez (o witeziach - 'bohaterach' prawi już Skarga, a moderniści to słowo wznowili), rus. witjaź, cerk. witędz, 'bojownik, bohater'; oznaczało 'ludzi wolnych, szlachtę', jak pruscy witingowie (pożyczka z polskiego), nadłabscy Withazen (Weidschassen). Powstało przyrostkiem -ęg (jak włóczęga, ciemięga) od rzeczownika wit'o 'zdobyczy', jako się dzielili lepiej niż pospólstwo uzbrojeni i stale żołnierce oddani wiciędzy, niby "łupieżcy", przynajmniej sądząc wedle cerkiewnego wůź-wit, 'zysk', iz-witije, 'owoc'; bułgarskie na-wijam, 'zwyciężam', przypomina lit. wyti, 'gonić (wroga)', atwyti, 'odegnać', atwaja, 'raz, kroć'. Termin prasłowiański wywodzono mylnie od Niemców, czy od wikingów normańskich, czy od jakichś Witingów, szczepu tej nazwy. Jeszcze w zabytkach 15. wieku wyciężny, wycięski, stałe; możnaby to i przez wi- je-szcze czytać; wobec niedokładnej pisowni dawnej rzecz arcyniepewna, skoro już w biblji pojawia się zwyciężyć, zwycię-życiel, jak później.

ZWYCZAJ, p. wyk.

ZWYCZAJE LUDOWE, obrzędy, towarzyszące chwilom "krytycznym" w życiu (narodziny;niegdyś postrzyżyny,gdy chłopiec w opiekę męską przechodził od kobiecej;wesele; śmierć) i w przyrodzie (żniwa;zjawiska atmosferyczne,itp.)zachowały niejedno prastare z czasów jeszcze pogańskich, gdyż zmiana religji najmniej na tych sprawach codziennych zaciężyła;lecz właśnie nasz lud zatracił pod wpływem kościelnym najwięcej z tych przeżytków;nierównie więcej zachował ich lud ruski,choćby w granicach dawnej Rzeczpospolitej, na Białej (litewskiej Rusi,lub w górach,szczególniej między Hucułami. O tej różnicy między Polską a Rusią świadczą najwymowniej owe Dziady "litewskie",t.j.białoruskie,z kowieńskich czasów Mickiewicza.Podania i przesądy polskie ustępują nawet czeskim, liczniejszym i starożytniejszym. Natomiast przejmuje nasz lud z nadzwyczajną łatwością wszystko obce,rzecz i nazwy: dyngus, śmigus,topienie (czy wynoszenie) Marzany na wiosnę,pieśni kupalne,strzygi,upiory,skrzaty wymownie o tem świadczą; rusałki tylko do literatury należą. Kalendarz ludowy jest wyłącznie chrześcjański,nie zachował ani jednej nazwy pierwotnej: stado dla 'świat pogańskich' zmyślił Długosz;sobótki,kolęda,wilja,świątki (zielone), gody (jedyna nazwa pierwotna), to obcy przybysze,jak i rozróżniania dni feralnych (np. piątku);Słowianin baczył tylko na pełnię i wiotech księżyca,a wróżył o dniu feralnym z tego,co go na drodze i i. spotykało.Zmyślone są wszelkie mniemane nazwy bóstw polskich:jesza,ileli (lelum polelum),dzidzilela,są wykrzykniki piosenne,jak i nija czy tyja łada z pieśni weselnych poszła;poświst,pogoda(?),równie wiarogodne.Jedyna dawna,to kpiąca nazwa ubóże,dla "gospo-

darza" (ducha domostwa),co za piecem żywiono wieczorem,szczególniej we czwartki,resztkami wieczerzy;miejsce ubożą zajął od 16. wieku skrzat.We czci zmarłych ocalała prastara strawa od 16.wieku przez stypę zastąpiona;pusty wieczór ('czuwanie u zwłok');palenie grumadek (('stosów drzewa, słomy') dla ich ogrzania w Wielki Czwartek (w ten sam dzień cała Ruś to samo sprawiała) wspomina kaznodzieja w końcu 15.wieku. Weselne obrzędy uboższe w przeżytki,jak i żniwiarskie: pieśni (prócz odśpiewu: "plon niesiemy,plon")wszystkie nowe; przy chrzcinach niema już żadnej wzmianki o"rodzie"i " rodzanicach" ('fejach losu'). Przesądy są ogólno-europejskie, jak i postáci "mityczne",krążące po polach i lasach,przeważnie lub wyłącznie żeńskie: boginki czyli mamuny,siwilija (nazwy biblijne),południce; zmora;latawiec z skrzatem się plącze.Obszerna dziedzina czarów,z czarownicami-wiedźmami, nic oryginalnego nie zawiera wymysły to późne i obce,głównie z 16.i 17.wieku.I w zaklęciach nic dawnego: porwan djabłu, wciórnascy,pierony,walanty, korfanty,itd.- wszystko nowomodne,najwyżej 16.wieku sięga.Jednem słowem,folklore polskiw całej Słowiańszczyźnie najuboższy,nic nie zachował dawnego pierwotnego.Bliższe szczegóły p.pod wszelakiemi nazwami,tu przytoczonemi,upiór itp.

ZYSK,zyskać zyskowny,wyzysk itd.;złożone z z (sŭ) i iskać (p.),por.rus.syszczik,'szpicel'; -ŭi- daje zawsze y,por.dobry z dobrŭ-i,wysprz (p.),cerk.wyną (z wŭiną);zysk więc to, 'co zszukano,zgarnięto'.

D O D A T E K

A

A-, AN- (str.1); a- przed spółgoskami, an- przed samogłoskami, przedrostek grecki przeczenia ('bez','nie') w licznych złożeniach (nawet łacińskich, por. a-normalny i i.): a-teusz (powtarza mylnie łacińską końcówkę; raczej +atej, por. ateizm, franc. athée), a-patja, a-sbest,'niezgaśny', a-metyst, 'nieopiły', a-tom, 'niedziałek', a-mbrozja,'bezśmiertne', a-sfalt,'niełomny', a-tonja, 'bezsił', itd.; an-onim, 'bezimiennik', an-alfabeta, 'niepiśmienny', an-organiczny itd. W łac. in- (im-, i-): in-walida, 'niemocny', im-mortalis,'bezśmiertny', i-gnorant,'niewiedz',itd. W niem. un-, w niezliczonych złożeniach: un-rein itd. W ind.jak w greckiem. U Słowian powtarza się jako ą-, u- (nie ę-, ję-, jak twierdzono),w cerk. ą-rod,'niedbały, głupi' (rus. jurodiwyj, o 'obłędzie religijnym'),ubogi,'bez-bog(actwo)'. Od tego przeczącego grec. an-(a-) odróżniaj grec. przyimek ana, 'na': ana-tom, 'rozcinacz', ana-liza, 'rozkład', am-bona, 'wstęp',itd.(przeciwne kata-, np. katarakty, katoda itd.). Jest i grecki przedrostek a-, równy słowiańskiemu są-, np. a-lochos = cerk. są-łog, 'małżonka' ('spółleżąca'; por. są-siad itp.).

B

BABA (str. 17) babsztyl, złożenie z s(z)tylać,'kuleć' (p.sztyktut); babiński, nie babski (jak siestrzyński, macoszyński, macierzyński).

BAŻYĆ SIĘ (str. 37); pień bag- powtarza się może w lit. boginti, 'nieść' (przestawka z gabenti?), pewniej w celt. bag, 'walka', bagim, o 'sporze', nord. bâgr, 'przeciwnik', baegja, 'sprzeciwiać się' staroniem. bāgēn, 'spierać', 'kłócić się'.

BĄK (str. 37) oboczne z u, p. buczeć, i dodaj bukać; "gdy mu w brzuchu barzo buka", w Marchołcie 1521 r.

BRYNDZA (str. 87). Słowa pasterskie, jakie od Rumunów - Wołochów poprzejmywaliśmy: bryndza i bundz (dwie odmianki jednego słowa?), strąga (p.), urda (p. zwurdzić), miały się wszystkie dostać Rumunom od pasterzy albańskich; "brendza, ser wołoski", wymieniany w aktach dubrownickich w 14. wieku.

C

CZŁONKI I CZĘŚCI CIAŁA (str. 155). Nazwy części ciała należą, jak nazwy rodzeństwa, lub liczebniki i zaimki, do żelaznego inwentarza języków aryjskich. Aryjczycy uprawiali anatomię praktycznie, zjadając serce wroga, aby siły jego sobie wcielili, pijąc z jego czaszki, bogów zbywając wnętrznościami (i tłuszczem) ofiar bydlęcych, spożywając sami mięso; niedziw, że właśnie nazwy dla serca i wnętrzności wszędzie te same. Podobnie nazwy dla oka, nosa, ucha, zębów, języka, dla krwi, kości (ości), dla ramienia, łokcia, nogi itd.; niema jednak spólnych nazw dla głowy, rąk, palców i i. To, że Litwini i Słowianie mają te same nazwy, nawet dla dłoni, łydki i głozna, jest najlepszym dowodem ich byłej spólnoty, chociaż inni jej przeczą, nie-

doceniając bliskości cechującej i słownik i pniotwórczość obu języków. Jak na innych polach, tak i na tem zastąpili Słowianie kilka nazw aryjskich nowemi, własnemi; utracili np. dentes (lit. dantis; dentysta z łac.) dla 'zębów', a pedes (p. piechota) dla 'nóg' (i Litwin je utracił; pruskie nage pożyczka od nas).

CIĄG (str. 122); robociądz, 'robotnik' (w 15. wieku), rus. robotjaż, objaśnione jako złożenie; trafniej na str. 1092 jako urobienie od robota przyrostkiem -ędz, wedle wzorów jak wrzeciądz, +wiciądz, +raciądz, chorw. +kosędz ('Edeling').

+CZEZNĄĆ (str. 155), 'ginąć, niknąć'; u nas już tylko we złożeniu z przyimkiem z- (iz-): zczeznąć (pisane szczeznąć, szczezł); w cerk. i u Bułgarów, Serbów, i samo czeznąti, czeznati, 'tęsknić'; to samo co kaz- w kazić (p.), skaza (samogłoski jak w żec- -zgaga, i i.); dalsze odpowiedniki arcywątpliwe.

CZOŁZNĄĆ SIĘ (str. 158), 'śliznąć się: "jako się z żelaza szczółznęło", 'ześlizło', Twardowski w Paskwalinie 1655 r.; czołznąć to samo co kiełznąć (p. kiełzać), rożna tylko półgłoska (kĭlz- i kŭlz-), co nierzadkie.

CZUMAK (str. 161). Inni wywodzą nazwę tę trafniej od dżumy (p.), bo rozwozili ją czumacy od przystani, i w pieśniach ich dżuma jeden z głównych motywów.

CZYRCHLIĆ (str. 163), później czerchlić, zwykle tylko we złożeniu oczerchlić, 'obijać korę drzewa' (aby uschło) od pnia +czert-, 'krajać' (p. kroć, krótki); rzeczownik czřesło u Serbów i Czechów (głównie o 'korze dę-

bowej', czrijeslo i trzíslo), u nas, z odmienną samogłoską za półgoskę: ⁺czirsło, a od tego czasownik czyrslić, i z odmianą s w ch: czyrchlić (por. sirszl i sirzchl, ryścią i rychcią); w Statucie litewskim z ruska oczer(oczerchlił); w prawach bartnych stałe. Por prus. kersle, 'siekiera', od kertu, 'tnę'; p. trzos.

D

DOWCIP (str. 182), p. ciupać (nie ciepać!); dochcip ma zwykle ch = f.

DUŁA (str. 197), prasłowo; "wszystkie dulizny abo rudy żelazne", 'metalla', Aleksandreida 1510 r.; łużyc. dula, 'bryła', słowac. duliet, 'grubieć'; grec. daulos, 'gęsty', łac. dūrus, 'twardy', może tu również należą; inni wywodzą je odmiennie.

DUŻY (str 200), 'silny'; oboczne dąży u Paprockiego (Koło 1576 r.) w czasowniku zdążyć, 'przemóc': "Dawidek lichota zdążał dość prędko (Goliata)".

DYNAR (str 203), denar, dynarek, 'trójnóg żelazny, na którym gotują'; z niem. Diener, 'sługa'; w 16. wieku pisane z y, nie z e.

F

FAFOŁY (str. 222), fafałki, fałki, p. niżej fąfel

FAFEL (str. 229), 'smark'; "za fąfel Polskę dając",

Herburt 1607 r.; fąfoły, 'płaty, szmaty, strzępy, gręzy'; fąfry, 'miny', fąfrać, 'nadymać się. Bez nosówki (por. Wawel z Wąwel i i.): fafoł, fafel, 'smark' itd.; fafle, 'wargi psa'; faflać (i fafrać), 'gadać niezrozumiale', fafuła, 'niezdara', itd. W fąfel f zastępywa ch, chw, więc fąfel to czes. chuchwal, z temi samemi znaczeniami, co dla wymiany ch i sz i nasze szuszwał (p.). Słowo fałki nie z niem. Abfall, lecz skrócone fafałki. Słowa patrzą pozornie na zdwojone, ale może należą raczej pod chęchy (p.). Tu należy i staroczeskie fejfl̓ík, 'przepaska', dzisiejsze feflowati (femflowati), 'stroić', co nie z niemieckiego wzięte, ani z łaciny, jak twierdzą.

FIRLEJ (str. 233); "abyś jego fierlejów a wykrętów nie obaczył", w Fortunacie 1570 r.

FORTUNA (str. 241), i szturm, 'burza morska', stałe w Pielgrzymce księcia Sierotki z 1584 r., chociaż nie on dopiero wniósł tę włoszczyznę. Sporo jej u niego w nazwach technicznych, np. monet, statków, co on i naczyniem nazywa za mimowolnym rusyzmem (rus. sudno, 'statek', i sosud, posuda, 'naczynie').

FURDA (str. 247), 'fraszka', od 18. wieku; od fur-, dźwiękonaśladowcze (p. furkać); fury-bury u Juniewicza, słowo "bliźniacze", jak inne podobne: terefere; łap - cap, łapes - capes; figi--migi (fik - mik); czemere (o 'podpiłym', w Eneidzie trawestowanej Chotomskiego); krętuwętu; tyndyryndy (stąd nazwa ryndziwka dla pieśni wielkanocnej w Jaworowie pode Lwowem); leli - poleli; łupu - cupu, itd.

G

GŁĄB (str. 274), wywód mylny; głąb nie ma nic wspólnego z grąb, bo to oznacza 'miąższość', tamto, przeciwnie, 'wydrążenie'; głbieć, głbiący, 'głęboki', u J. Tuwima, jest słowackie (hlbiet), nie polskie.

GŁÓD (str. 275). Słowianie mają dwa spólne wyrazy: głód i łaknąć, tylko dla 'głodu', nie dla 'pragnienia', co każdy po swojemu wyraża (pragnę, żądam i i.); niedziw, skoro na ich prarodzinie wody było wszędzie i zawsze aż nadto.

GŁOWA (str. 277). Ślady po nieprzestawionej płynnej ocalały nietylko w słowie gałwak, 'zołza', i starorus. gołważnia, 'topka soli', od gołwaga (por. u nas: "głowa cukru", ale niem. "Hut Zucker"), lecz i w małorus. hołwota: przelatującym żórawiom pokazuje dziatwa chleb, "na tobi hołwotu, a myni żyta kopu" (wróżba to wiosenna).

GRĄD (str. 298), GRĘPA (str. 300) i GRZĘDA (str. 309). Wszystko wyszło od pnia dla 'wyniosłości'; postać chwiejna, z rz i r, z nosówką i bez niej. Słowo grędzi, 'piersi', ocalało w narzeczowem gręzy i grzęzy, 'wymiona'. Por. "na grządziech", r. 1549, "ligna silvestria alias grąndi", r. 1489. Dla grzęby por. "in insula alias grzamba", r. 1447, "in monticulo alias na grzębie", r. 1540. Pod grzęda (str. 309 wymieniłem niepotrzebnie rus. hrydnia, co powtórzyłem na str. 329 (acz krócej nieco)pod hreczka. Z odmianą grzęba; grzęda por. odmianę chrib: chrid (pień skrei- 'krajać') pod grzbiet.

H

HOPS (str. 328), p. hoc i hop; średniowieczne to, bo czytamy u Miechowity (a za nim u M. Bielskiego w Kronice polskiej) o biskupie krakowskim Zawiszy r. 1382: czarci za nim wołają "pojedźmy na hops, equitemus meretricatum".

HYNSZT (str. 331). Uwaga o orzu mylna; p. orz na str. 720.

CH

CHACHMĘCI (str 333), częste u S. Twardowskiego, chaszcze (u innych pisarzy 17.wieku), 'zarośla, wertepy', p. niżej chęchy. Skreśl uwagę o chaszcze na str. 335.

CHAŁASTRA (str. 333), może zniekształcone chatra i chasa, nazwy czeskie 'pospólstwa, gawiedzi'; chatra nieobjaśnione.

CHARWAŃC (str 335). Skreśl wystawione na czele charwańc, charwatynia i postaw Charwaci itd.

CHĘCHY (str. 337), ludowe, 'nieużytki', 'kryjówki', 'zielsko'; bez nosówki chachmęci (urobione jak charpęci, p. charpy, i podobne),chaszcze; powtarza się z u w chuchro, 'zbutwiałki', chuchra, 'wnętrzności rybie', chuchrak, 'mizerak, chudeusz'; por. nazwę miejscową czeską Chuchly; w dalszym związku tu i fąfel (p.)?

CHEBD (str. 336). Urobione

przyrostkiem zbiorowości -d, od pnia cheb- z skub-, powtarzającego się bez s- w prus. kaubri, 'głogi, ciernie';znaczy'krzaki, zarośla, łom, susz'. Od chabiny,'gałęzi', przybiera a, u nas, Czechów, Łużyczan (chabźe,'chebd, zarośla', chabź, 'rupieci', chabźiś, 'psować'); pruskie -r- powtarza się w słowach chaberdzie i chamerdzie (czes. chamradí),'susz, łom', a narzecza obfitują w najrozmaitsze odmianki, chabuzie itd. Nawet nazwę'szkapy', chabeta, możnaby tu odnieść, bo chabet zapisano w 16.wieku dla 'ebulus' ('chebd').

CHROST (str. 347); czasownik od tegoż pnia z półgłoską: chwarstać, a z f- zamiast chw- : farsnąć, "tak ... wężem mu się wyfarsnę" ('wyrwę'), Żebrowski 1637 r.

J

JUDZIĆ (str.387);wobec odosobnienia tega słowa(powtarza się w ukraińskiem),może raczej od Judy-Judasza poszło.

K

KATARZYNA (str.418). Ruskie Jekatierina z grec.Aikaterina (wedle wymowy nowej), a to z Hagia Katherina. Dyr. B.Erzepki wytknął mi słusznie, że niema u Kochanowskiego fraszki z katrynką, 'piernikiem toruńskim' /jest fraszka z 17.wieku/, i dodał: katrynka w 17. wieku należy i do stroju kobiecego, akta miejskie nieraz ją wspominają, np.

r. 1622 (w Grodzisku):"item mycka, katrynka, minderak u nieboszczycej". Słowo mycka, niem. Mütze z łac. almucium, częste dawniej i o 'czapce męskiej'; minderak, niem. Mieder, 'kształt, gorset'(zmienione wedle inderak,p.); katrynki nie odnalazłem w źródłach niemieckich.

KISZKA (str. 437), zgrubiałe kicha (J. Tuwim).

KWIATY (str. 530). Prajęzyk nie rozróżniał kwiatów ani ziół (nie miał nazwy ani dla 'malwy - ślazu',o co go pomawiano), nazywał je wszystkie razem "ziołami", od barwy, lub "bylami", od rośnięcia; nie miał nawet nazwy dla 'trawy' ('siano' jednak Litwa z Słowianami oznaczają już spólnie). Dopiero za prasłowiańszczyzny rozróżniano i obzywano zioła - kwiaty, nie dla ich woni czy barwy, lecz dla mniemanych skutków leczniczych albo i pożywczych, ślaz i i. (p. str. 227: Fauna i flora). Hodowla kwiatów po ogródkach późna; kwiaty i zioła przybywały z Syrji przez Grecję i Rzym, poprzez ogródki klasztorne (benedyktyńskie) wkońcu i do nas, ale jeszcze ogródek idealny Rejowy (opisany w Wizerunku) był w "ziółka" nader ubogi. Dopiero 16. i 17. wiek, od Konstantynopola poprzez Wenecję i Wiedeń, zbogacił florę europejską (np. tilipanami, u nas z włoskiego przezwanemi, bzem tureckim i i.), a Ameryka powiększyła jeszcze te zasoby, niegdyś przeważnie wschodnie. Nazwy więc kwiatów sztuczne i późne, u najpiękniejszych najprozaiczniejsze, od botaników czy urzędników, np. kamelja, fuksja, dalja albo georginja, begonja itd. Nazwy to dalej łacińsko - greckie (hortensje, t.j. "ogrodowe" geranja czy pelargonje, itd.) albo niemieckie; nieraz je zniekształcamy, np. piwonja z paeonia (od kraju); lewkonja zamiast lewkoja (greckie, dosłownie:'biały fiołek')

wedle innych na -onja; zamiast poprawnej rezedy (łac. reseda, przezwana od 'uśmierzania bolu'): rozetka (t.j. 'różyczka'!, franc. rossete), itd. Niektóre tłumaczymy: niezapominajka, z niem Vergissmeinnicht; gwoździk (p.), z niem. Nelke; pierwiosnek, z łac. primula veris, i i.; inne przenosimy, np. nazwę bzu, 'sambucus' na 'syringa' (niem. jedno Holunder, a drugie Flieder, rus. buzina i sireń; ta po franc. lilas, stąd znów nazwa koloru: " w lili czyli bzowym kolorze", u Niemcewicza; nazwa sama lilak, perska). Rodzime niektóre pozapominaliśmy, np. podlaszczek dla 'fiołka', łanysz dla 'konwalji', barwica dla 'niezapominajki', modrak lub chaber (dziś wznowiony) dla 'bławatu', kuroślep dla 'pierwiosnka', i inne. Najciekawsza nazwa bratki, bo zachowała aryjską składnię, używającej liczby mnogiej albo podwójnej jednego członu pary nierozłącznej, zamiast obu członów (np. łac. Castores, zamiast Castor et Polux; ludowe ojcowie, zamiast ojciec i matka, tak samo lit. tewai); bratki więc, to brat i siostra (siostra z bratem r.1472, wedle baśni o mimowolnem kazirodztwie, rus Iwan da Marja, albo por. macoszki z niem. Stiefmütterchen, wedle innej baśni);tak samo małżony, a raczej +małżenie, oznaczały żonę i męża'zarazem. Pomijamy obce:róża,lilja, narcyz (z mitu),aster,'gwiazda', margierytka(w Balladynie!,od nas rus.margaritki)malwa,lak (jak w niem.),wanilka(od zapachu),balzamina.Storczyk nazwa młodsza,od 16.wieku,dla obcych 'orchideów', przeniesiona z własnych. P. stokroć.

L

LENNO (str.546), i ŁAN (str. 570). Oba słowa z niem. Lehn, jedno urzędowe, drugie ludowe, różnią się jak np. imiona Andrzej i Jędrzej, Stefan i Szczepan, i t.d.; zwyklej polegają podobne dwójki na różnicy w czasie, np. barwa i farba, berło i feruła, szłom i hełm, kłobuk i kołpak, skiba i szyba, skopiec i szaf-(lik) i.i., pochodząc z tej samej obczyzny, rychlej albo później przejętej. Oba słowa szły do nas przez Czechy; lenno z mylnem nn (od lenny, lennik; por. podobne mylne nn w inny, męczennik, płonny,i t.d.); lán zaś czeski wyłożono z niem.narzeczowego lain, jak cán (p. canka) z niem Zain; i w samych Niemczech Lehn tu i owdzie znaczył wymiar,'Hube', 'mansus'. Różnica w rodzaju obu słów niezwykła.

LICZEBNIKI (str.554). Arjowie liczyli od 1 do 100 wedle zasady dziesiątkowej (od palców u rąk); dla 'tysiąca' są spólne nazwy tylko u Arjów północnych (p. tysiąc), dalej u Arjów wschodnich (ind. sahasra, itd.); odosobnione i zagadkowe są łacińskie mille(p. mila), i grec. chilioi (jest w kilo--gramach i kilo-metrach; chiliazm to millennium). Pierwotne, zmysłowe znaczenie liczebników (przymiotników, odmiennych od 1 do 4, nieodmiennych od 5 do 100) jest nieznane; wszelkie domysły polegają na zwodniczym spółdźwięku, np. novem,'dziewięć', ma być liczbą nową (byłoby nią chyba 'sześć'!), albo 'pięć' i 'dziesięć' nazwane niby od palców i rąk (ależ Finger - fünf i Hand-hund-

-(ent) to słowa niemieckie, nie aryjskie). Jedyny, przynajmniej pozornie prawdopodobny domysł łączy nazwę dla 'sto' z nazwą dla 'dziesięć': d- nagłosowe odpadło, por. greckie triakonta, 'trzydzieści', z łac. kent-um, 'sto' (z łac. centum dawny galicyjski cent, dziś tylko od dolara znany; dalej centymetr, centyfolja, centnar, centurje, - ale nie roślina centurja, p.); 'sto' byłoby 'dziesiątką dziesiątek' (por. podobne miljon od mille). Ale nawet to niepewne: 'sto' możnaby i inaczej tłumaczyć (od kupy, zbioru?). Mylą również domysły, jakoby dziesiątkową zasadę aryjską krzyżowały inne, obce zasady liczbowe, przejęte czy od tubylców (przedaryjskich), czy z Babilonji; np. takie franc. quatrevigts (zapomniano o franc. soixante-dix!), albo niem. "wielkie sto'" (t.j. 120). Ludek, to nie gramatyk - pedant, lubi odmianę, choćby na gorsze.

Oto sąsiedzi mają te same liczby co my, ale dla 'czterdzieści' pożyczyli sobie u Greków sorok (p.), a dla 'dziewięćdziesiąt' urobili niesłychany dziwoląg: dziewienosto; starzy Słowianie zamiast "cztery a dwadzieścia" (taki był szyk pierwotny liczb, co Niemcy zatrzymali; por. czternaście) liczyli: "cztery między (dwiema) dziesiątkami" (czes. čtyrmecitma), co ani mądre, ani ładne. Lud wytwarza chętnie nowe nazwy zbiorowe, p. tuzin, mendel, kopa, por. ang. score ('20', właściwie 'karb'), niem. Stiege ('20') itd., ale pierwotnej nazwy dziesiątkowej przez to bynajmniej nie łamie ani krzyżuje.

LOZAR (str 560), r.1570, "luzar u pasa z rogu lelinie-go", około r.1650, 'szydełko do rozluźniania powrozów i lin', z niem. Loser, p. luźny.

Ł

ŁAN (str 570),por. lenno w Dodatku.

ŁUCZYWO (str 586); łuczywo słowniczka poznańskiego z r. 1500 nie "mylnie odczytane(?)", lecz przechowało się do dziś w narzeczu wielkopolskim (Dyr. B Erzepki); nowy dowód jak dawne są odmianki narzeczowe; łuczywo dostało y od łyka. Ruskiem jest łuczyna, 'smolak', w wileńskiej Aleksanndreidzie r. 1510, gęsto rusyzmami przetkanej, łuczyny, 'faculae'.

M

MELSNĄĆ (str.616), 'mylić': "jako błądząc omelśniony jelonek za nieswoją łanią", Twardowski w Paskwalinie 1655 r.; małorus. omesnuty sia, 'pomylić się' (u Żelechowskiego; niema u Hrynczeńki),serb. mrsiti, 'pogmatwać', litew. użmirszti, 'zapomnieć'. Pień mrs- i mls-, z półgłoską miękką i twardą.

MERSKI (str.617), myrski, 'rażny', por. czes mrsztný (to samo), ukraińskie mersze(j), 'rychlej'; "kilka skoków myrskich", książę Sierotka 1584 r., "im merscej skacze"," merskość swoją ukazując"; p. marski; wymiana er, ér, yr, i ar nierzadka, por. merdać i mardać, mercha, 'nierządnica' (częste u Paprockiego w Kole 1586 r., i indziej) i marszyna,'ścierw', termosić i tarmosić, berdysz z bardysz (p.), i inne.

MIASTO (str. 621); odmieni-

ło u nas znaczenie 'miejsca' na 'gród' nie pod wpływem niem. Ort, lecz Stadt('gród') i Statt ('miejsce'), co to samo słowo, dopiero od 18. wieku rozróżniane na piśmie. Łac. meta, 'słup, cel' (w cyrku); stąd nasze: "dobiec do mety","stanąć u mety", itd.; łączą je z lit. mietas,'kół'.

MILERZ (str.634), w Fortunacie 1570r.; mielerz; 'stos drzewa do zwęglania'; z niem. Meiler.

MOŹDZIERZ (str. 652). Słowa niemieckie braliśmy nie zawsze wprost od Niemców, lecz i przez Czechy, co nieraz trudno roztrzygnąć. Moździerz napewne wprost z czes. moždierz (dziś moždírz, a piszą go i hmoždírz), nie z niem. Mörser; mus, musić, może też czeskie, nie niemieckie; ilem, dawna (16.wiek) nazwa 'wiązu'(narzeczowe ilm, ilma), z czes. jilem, jilm(a), a to z niem. ilm(z łac. ulmus). W Słowniku nie zawsze to uwzględniałem. Dawny język, szczególniej miejski, obfituje w czechizmy, nieraz najspecjalniejsze, np. szatława (u Groickiego), 'więzienie', itd.

MUCHA (str.655). Dodaj: zmuszyć, 'jeść w post mięso',niby'plugawić',jak muchy na mięsie;"by on jedno piątek zmuszył",Sejm Czartowski 1622r. Na Południu słowiańskiem zowie się to samo mrsiti,a to stoi we związku z czes.mls,mlsati itd., o 'łakociach'i'upodobaniu w łakociach'.

N

NAROŚCIĆ (str.672); wedle niego jest drugie narościć, naraszczać,p. rościć pod róść; por. urościć,np."zdrady naroszczone",'nagotowane',u Twardowskiego w Paskwalinie 1655r.

NATARCZYWY (str. 674), p. utarczka; wedle słusznego natarcz-ywy urobiono mylne zapal-czywy, upor-czywy, i inne.

NIECKI (str. 679); postać pierwotna +nūg-ty łączą z niem. Nachen (dawne naka), 'czółno', boć oboje są tylko 'korytem' mniejszem lub większem.

NIEGA (str. 680), 'pieszczenie', cerkiewne; rus. nieżnyj, 'pieszczony'; u nas i na całym Zachodzie tylko w nazwach osobowych i miejscowych: Mironieg, Niegosz (Niegoszewice), villa Nigozlai, Niegocin, Nieguta, Niegów, Niegowiedz, (Niegowić), itp.

NIEMIEC i NIEMY (str. 680). Historyk czeski wątpił o wywodzie Niemca od niemego, boć jakżeż "niemymi" przezywać ludzi mówiących wiele i głośno? Ależ niemy, to 'mówiący niezrozumiale, bełkot'; pisze też Nestor: "Jugra jazyk niem" (naród - bełkot). Więc wywodzą niem. z +miem, od pnia dla 'bełkotu', por. z odmianą samogłoski momot, cerk. mŭmati, rus. mjamlit', czes. mumlati i mumrati, o 'mruczeniu', łot. mēms (jeśli to nie pożyczka ruska?); jeszcze liczniejsze są odmianki tegoż pnia z a: mamot, mamrać, mamrotać (a z tego rozpodobnione jamrot, jak nazywają Kaszubi szwargocącego Niemca lub żyda; z przestawką: marmot, marmotać) itd. Tę nazwę Niemiec przejął z naszem a cały Bałkan (Albani, Rumuni, Grecy), Węgrzy natomiast mają -t: Nemet. Prusowie Niemców Mikami ('Michałami', ?) przezwali, Litwini Woketis ('zdolny', ?).

NIETOPERZ (str. 682); mylne niedoperz już w 16. wieku, np. w Aleksandreidzie 1510 r. i indziej.

NIETOTA (i TOJEŚĆ) (str. 682) są nazwy magiczne; u nas wyłącznie dla roślin

czarowniczych: starzy Węgrzy podobne i osobom nadawali, np. Nemvagy, 'Niejest(eś)', Mavady, 'Terazjest(eś)'.

O

OBSZAR (str. 703), obszarnik; z obszerny (p. szeroki) mimo łudzącego podobieństwa znaczenia i brzmienia w najmniejszym nie pozostaje związku. Obszar jest dawne niem. obirschar (über i scheeren), 'excrescentia' aktów 15. wieku (szczególniej na Rusi Czerwonej), i znaczy "nadwyżkę ziemi, wykazaną przy ścisłem jej wymierzaniu". Dopiero od 17. wieku (najpierw może w Judycie Leszczyńskiego z 1627 r.) nabiera znaczenia ogólnego: 'przestworu, przestrzeni', chociaż łączności z polem nie zatraca; dziś w obszarniku, 'właścicielu wielkich posiadłości', znowu się to odzywa.

OCZERCHLIĆ (str. 705), p. w Dodatku czyrchlić.

OKTAWKA (str. 712), 'małe skrzypce", nieraz u W. Potockiego: "wziąć do ręku oktawkę i smyczkiem... machać"; u ludu optawka, oftakta, obtółka; z włos. ottavino (od łac. octavus, o 'ósemce', do octo), o 'flecie' i 'klawikordzie'. W kościele oktawa 'ósmy dzień po święcie'. Oktawja(n), 'ósme dziecko', bo Rzymianie dzieci, od piątego począwszy, liczbami porządkowemi przezywali. Nazwa miesiąca oktober (i n.), 'ósmy (i n.) miesiąc', bo liczono od marca (-ber dotąd nie objaśniono, przyrostek?; nazwy poprzednich miesięcy, martius, maius itd. wzięte od bogów, i od obchodów religijnych, np. februarius).

OREDZIE (str. 718); nie dodano odsyłacza do doręDzie, p.; pierwotne na doręDzi (jak na morzy, na poli, itp.), w Sejmie Czartoryskim 1622 r.

OTRĘBY (str. 728); wywód mylny; p. w Dodatku pod tryny.

P

PAN (str. 790). Postać pierwotna +szpan ocalała nietylko w węg. spani, lecz i w nazwie miejscowej słowackiej Szpanna dolina (niem. Herrengrund, węg. Urfelgy); a może i w dawnem Ispánk, chorwackie Spanki; żupan skrócony w szpan, tak jak komet- w kmieć, i wszelkie wywody słowiańskie tych nazw obcych są z-góry mylne, szczególnie wobec demokracji słowiańskiej, nieznoszącej tytułów.

PIHA (str. 775), jedno z licznych nawoływań na konie, używane w okolicach Olkusza, od którego nazywają ową ludność Pichaczami, jak inną Heciakami (od podobnego hecia!) Już Rej zna piha, w Zwierciedle: "pihet poganiaj! ". Co innego pihacz, 'chłopiec popychający wózki w kopalni' (czes. pihati, 'kłóć'). Inne nawoływania na konie p. hej.

PLANTA (str. 787), 'zarys, lista', i flanca, 'sadzonka', plantować i flancować, poszły z jednego łac. słowa, jedno przez włos. planta, drugie przez niem. Pflanze, pflanzen; wszystko wkońcu z łac. planus, 'równy', bo wyrównywano ziemię pod sadzonki.

Polanie (str. 808). Ruska nazwa Polsza, skrócona z Polszcza, a ta polega na naszym miejcowniku: w Polszcze.

POLKA (str. 809), nazwa

czeskiego tańca ludowego (od jego pół-taktów), co około r. 1835 ze wsi do salonu się dostał.

PÓKI, PÓTY (str. 805) i dopóki, dopóty; dawniej i poko, jeszcze w 18. wieku, ale +poto niema; skrócone z po ki miasty, po ty miasty; jedna postać wywołała drugą.

POTOMEK (str. 817), potomstwo, potomny i przytomny (przytomność); w obu ocalał pierwotny miejscownik zaimkowy od ten, p. (dawna odmiana jego: togo, jest w Kazaniach świętokrzyskich, tomu, tom), a więc potomek: 'ten, co po tym jest', przytomny: 'ten, co przy tem jest, obecny'. Słownikarze, od Mączyńskiego do Załuskiego (Troca), mają i potemny: 'ten, co potemu jest', 'zgodny, stosowny, odpowiedni', potemność, 'sposobność', ale słów tych nie przyjęto.

Preszburg (str. 824), r. 907 Brezalawespurg, z niem. -burg do słowackiego Przecława. Nazwę wspominam, bo od niedawna zamiast Przecławia lub Przesławia, zmyślone dla Preszburgu i przyjęto ogólnie jakąś niemożliwą nazwę, Bratislawa, co razi ucho słowiańskie tak samo, jak sowiecki Leningrad (przecież Wł. Uljanow nie przezywał się Leną, lecz Leninem!). Z Wrocławiem, ani z nazwą książęcia czeskiego Brzetysława (pozostawiam mylną tego imienia postać, jako utartą, chociaż należałoby ją poprawić wedle rus. Brjaczisław) nie ma Preszburg nic spólnego, a i druga, węgierska jego nazwa, Pożuń, nie nasz Poznań.

R

RUNO (str. 895); właściwie 'wełna rwana garścią z owcy', bo strzyc owce nauczono się bardzo późno, chociaż właśnie owce, nie bydło rogate, główne bogactwo Arjów - pasterzy stanowiły.

S

Sas (str. 923). Jak multan (p.) Wołoszyna i 'miecz' jego oznacza, tak i sas bywał i 'nożem':"puścić go w zapasy, albo za łeb, albo dawszy sasy" ('noże'), Paprocki 1576 r. (Od za łeb rzeczownik załebki; dodaj pod łeb na str.575).

SCHABY (str.926). Znam je z ruskiego; w Domostroju (około 1560 r.) przy wyliczaniu potraw postnych co raz mowa o schaba, schaby biełożuje,więc słowo nie"obce", lecz słowiańskie; por. chabina,'pręt'(?).

Skawa (str. 944), dopływ Wisły; Skawina. Od pnia ska-, 'ruszać', p. pod nie-chać; ska- i cha- są oboczne, a obok skaw- jest i chaw-, albo szaw- w szawiać(p.), 'ruszać, chwiać', a to powtarza się w rus. i w czes. szeweliti (to samo).

SMILSTWO (str.962).Czasownik smilić z kim,'cudzołożyć', nieraz w Historjach Rzymskich z 1540 r.; przeniesiony w późniejszych przedrukach nieraz w zmyślić(!).

SZARAŃCZA (str.1030);mylnie odmazurzone, jak np.

szabla zamiast sabla, i i.; poprawne sarańcza u księcia Sierotki 1584 r. Do nas z Rusi, na Ruś ze Wschodu, ale nie odnaleziono dotąd właściwego odpowiednika; wywodzą od tureckiego sarä, 'żółty, blady'; istotnie zowie się 'szarańcza' w jednem z turskich narzeczy sary-mangys.

SZCZKAĆ, szczknąć, szczkawka, czkać, czkawka, czykawka, i wiele innych odmianek narzeczowych (nawet c(z)ykutka itp), dźwiękonaśladowcze prasłowo; czes. sztiukati, sztkáti itd., słowac. sztikútkanie, serb. sztuk(t)ati se.

T

TRYNY, 'opiłki' (str. 1100), i trzyny, 'mierzwa', należą do pnia try- i trzy- (wkońcu od trę, p. trzeć), por. grec. tryō, 'trawię', troō, 'ramię', lit. trinti, 'trzeć', prus. trinie, 'grozi'; tu należy prasłowiańska tryzna albo trizna, to samo co strawa, 'uroczystość pogrzebowa', gdzie trawiono dostatki zmarłego, por. trawa i truć; tu należy trwonić (może i trwoga i trzymać), wkońcu i otręby, od ocierania nazwane.

W

WTEN (str. 1213); znam staroruskie ten, 'linje równoległe w nazwach bartniczych' (=), chyba od tnę ?; wten byłoby złożeniem z przyimkiem.

Z

ZEWNĄTRZ, zewnętrzny (str. 1262), znaczy jeszcze w 17. wieku tyle co wnątrz, wnętrzny (dziś wewnątrz, wewnętrzny): "piękność zewnętrzna i zwierzchnia", Twardowski w Paskwalinie 1655 r., "okrasę zwierzchowną i zewnętrzną" ('duchowną'), Bazylik 1570 r., i to jest właściwe znaczenie. Ale Czesi, już od Husa, używają zewnitrzni, zewnitrz, w naszem dzisiejszem znaczeniu, i tu i owdzie, może pod wpływem czeskim pojawia się takie zewnątrz i u nas w 16. wieku; dziś zostało zewnątrz przeciwnem do wewnątrz, niesłusznie, gdyż to jedno i to samo.

U Z U P E Ł N I E N I A.

BEKIESZA (str.40), bekieszka 1596 r., niem. Pikesche, Pekesche; oboje z węg. bekecs, 'futro'.

BLANKA (str.57); dodaj narzeczowe bląg, zabląże, 'ścianka w stodole', przezywana najrozmaiciej: sąsiecznica, zasiek, zasietnica, zapole i t.d.

CIEMIEC (str. 124) nic nie ma wspólnego z zamszem (str. 1249 ; to poszło wkońcu z fran. chamois, 'giemza'); por. w akcie poznańskim z 1529 r. (po łacinie): "skóry mniejsze (niż juchty) zwane czymcze (cimce)".

CYNADRA (str. 139), wywód mylny; z czes. cynadr, 'wnętrzności (rybie, szczupaka)'; jak je przyprawiać, uczą czeskie kuchmistrzowstwa 16. wieku.

DOM (str.179); brakuje: przydomek, miejski termin nowy, z 18. wieku; dodawano do imienia właściciela, czy mieszkańca, nazwę domu stałą.

GRAP i grapa (str. 297), 'kociołek' z niem. Grapen; r.1759: "grapow drybinow";- drybin z niem. Dreibein, 'trzynóg'.

Irzy (str.360) mylnie wstawiono; powinno (na str.283) brzmieć: Jerzy, dawniej Jirzy, Irzy (por. Irzykowski) z czes. Jirzí; obok tego Jur(a), niem Jurg.

JUCHT (str.387), skóra, z rus., a to z pers. juft, 'pa-

ra (skór)'; ch i f mieniają się stale; (wielkie skóry) juchty 1529 r.

KAMO (str. 402), skrócone kam, 'dokąd', 'gdzie?', kamoś, 'gdzieś', w biblji ("kędy Leopolita); nikam(o), 'nigdzie'; od pnia pytajnego (p. kto), jak tam(o), sam(o) do ten, sien.

KAPUSTA (str. 408); "kapusta ziół" (psałterz flor.; "odrośli ziół" puław.) tłumaczy łac. 'olera herbarum', niby "jarzyna" (niem. Kraut), do łac. caputium.

KASZANAT (str. 417), w kuchmistrzowstwie niemieckiem (Steindl, Kochbuch z r. 1569: "Fisch im Kaschenat; behaimisch (czeski) Kaschenat" (nie od kaszy nazwany); Bawor Rodowski w czeskiem kuchmistrzowstwie z r. 1591 podaje obszerny przepis, jak urządzić kaszenat z cielęciny, zamiast wyziny.

KASZTAN (str. 417); inne kasztan, pogardliwe przezwisko 'żyda', 'łyka', z rus. kasztan i kosztan (a to z tatarskiego), 'sknera', 'lichwiarz', głównie 'krzykacz, wodzirej wiejski'.

KNYDEL (str. 455); już Hus karcił Prażan i innych Czechów za ich germanizmy, że mówią knedlik zamiast sziszka, renlik ('rynka', str. 897) za trzynożek, hunszkop por. hunckop, str. 330) za nagłówek koński, marsztale (p. masztalerz, str. 610) za koniusznia, mazhauz (por. macloch?, str. 594) za wierzchnia sień, trepki za chodaki por. trepki, str. 1095) mantlik za płaszczyk (por. tancmantliki, str. 1075), hausknecht za pachołek domowy (por. husnacht, str. 1304) forman za wozataj (furman, str. 247). Nas za to nikt nie karcił.

KURWA (str. 526), prasłowo;

wszędzie tak samo, tylko na Rusi zamiast tego cerkiewne blad' (por. bledzi, str. 58). Wywody niepewne, więc je pomijam.

LEKKI (str. 543); do lgi 'łagodny', dodaj złożone lgostaj około 1450 r. (czes. lhostejný, 'słabeusz') wobec rus. Dorohostaj (imię własne); o tem, 'co ulgę sprawia'.

ŁASKOTAĆ (str. 572); łoskotać u Mickiewicza, Słowackiego, z ruską wokalizacją.

OŁADKA (str. 711) lub racuszka (zamiast reczuszka, str. 329, z hreczuszki; h odpada, jak w ramota, ruby i i.), 'ciasto smażone'; oboje z małoruskiego; oładka od oleju.

PŁOZ (str. 796); dodaj imię Dołupłoz, z 12. wieku.

POŃCZOCHA (str. 821), w 16. wieku i punczocha, całkiem z czes.; od nas na całą Ruś, panczocha i i.; z niem. puntschuch, narzeczowe, austrjackie, t. j. Bundschuh (od 'wiązania'), prosty 'chodak chłopski', wiązany sznurami aż do kolana, na obie nogi; u nas 'okrycie wełniane nogi'.

PRZEŁAJ (str. 837) i przełaja, 'bok', 'ubocze', na przełaj, 'bokiem' ('przecinając drogę'); 1262 r. prelaja 'custodia cervorum' (zabiegać jeleniom drogę; służba obowiązkowa); z przełaje, 'z boku', wiek 16.

PUŁAP i PUŁAPKA (str. 847) piszemy mylnie z u (por. pu-, str. 844) pułapka jest tylko połapką (1510 r. mylnie poławka), a pułap jest połapem.

SAFANDUŁA (str. 918) z 18. wieku 'kloc', 'pedant'; przyrostek -uła, ale pień?; por. lafirynda z 19. wieku (przyrostek -ynda, ale pień?) lub (w)ardymałka, "grać o ko-

koniak w derdymałkę" (warszowskie, np. A. Dygasiński, w Asie, str. 16); przytacza się jaki próbki słów sztucznych (to ostatnie i ludowe: "pleść dyrdymałki",'koszałki-opałki'; od dyrdać. 'biegać',?).

SERDELEK (str.930), warszawska nazwa 'kiełbaski', od rybki tej nazwy, p. sardela.

SMOK (str.962), nazwany od smykania (p. smyk), por. płoz (p.) i sań(p. sani); pień smek-, ~~smok-, obok smouk-~~ (smyk, p.); do smeuk- postać smuk- w smektáć, 'głaskać': "chłop się po sercu smekce", Polikarp, około 1450 r.; por. słowieńs. smuczi, 'sanki'.

STOLOWANIE (str.987),belkowanie', u Słowackiego i i., z niem. Stollen, p. stola, sztolnia.

STRZĘP (str997); obok strzępać jest i strzępnąć; w psałterzu puław. zstrzępli, 'skrzepli'('obriguerunt'; w psałt.z 1532 r.:"zrzasnęli").

SZARAFAN(str.1029),'płaszcz lekki'(nieraz u Mickiewicza i Słowackiego), z rus.sarafan, a to z perskiego;u nas szamylnie odmazurzone, jak szaw szarańcza(p.str.1029)

+TYMIANO(str.1117),'błoto; u nas tylko w licznych nazwach łąk, błot i rzek:"tymieńska łąka"i"łąki na Tymiany"r.1553, 1589;struga Tymianka r.1616, rzeka Tymienica,Tymian(k)a, osada Tymieniec,itd.;są i postaci z u:Tymień;Tyśmienica to samo(pierwotne s wypadło,jak w justro,p.jutro);łuż.tymjo, tymjeńca,'błoto',na Rusi z i: timieno,'błoto',i w cerkiewnem.

USNACHT, husnacht (str.1130 'pachołek domowy', z 15.i 16. wieku (np. u Reja), z niem. Hausknecht, a raczej wprost z czeskiego (p. pod knydel w tych Uzupełnieniach.